

Sergiu MATVEEV, *Procesele etno-culturale din spațiul carpato-nistrean în secolele II-XIV Istoriografia sovietică*, Chișinău, Edit. Pontos, 2009, 230 p., 5 tab.

Deși au trecut două decenii de la dispariția Imperiului Sovietic, apreciată mai mult sau mai puțin de anumite forțe politice din fostele republici unionale, trebuie menționat că la ora actuală nu sunt cunoscute în detaliu toate mijloacele și practicile prin care regimul comunist a contribuit la falsificarea și modificarea adevărului istoric. Repercusiunile acelor vremuri tragice se resimt și astăzi în sânul comunităților din statele devenite independente, care au avut nefericirea să trăiască în acele timpuri în care bazele societății erau constituite de o ideologie dominantă, colectivism și controlul total al regimului asupra existenței fizice și mentale a cetățenilor. Cu toate acestea, trebuie menționat că deși astăzi, la nivelul societății academice, munca de cercetare în vederea deslușirii veridicității trecutului este abia la început de drum, acest demers este tot mai des abordat de noua generație de cercetători.

Chiar dacă, în prezent, cunoștințele noastre nu s-au îmbogățit semnificativ în ceea ce privește metodele de falsificare și distorsionare a adevărului istoric sau de interpretare a evenimentelor și realităților istorice, trebuie menționat totuși că în ultimii ani s-au făcut progrese deosebite în mediul științific din spațiul ex-sovietic. Acestei faze de explorare care are drept scop atât analiza interpretării realităților istorice, cât și a teoriilor și metodelor ce au denaturat redarea nepartinică a istoriei, i se circumscrie și lucrarea *Procesele etno-culturale din spațiul carpato-nistrean în secolele II-XIV. Istoriografia sovietică*.

Această monografie, având drept autor pe specialistul Sergiu Matveev, conferențiar universitar la Catedra de Arheologie și Istorie Antică de la Universitatea de Stat din Chișinău, reprezintă un studiu complex, consacrat analizei proceselor etno-culturale din spațiul cuprins între Carpați și Nistru în veacurile II-XIV, așa cum rezultă din reflectarea în istoriografia sovietică postbelică.

Cartea a fost publicată în cadrul seriei monografice a Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova și a Societății de Studii Sud-Est Europene din Moldova, coordonate de istoricii Sergiu Musteață și Alexandru Popa.

Apariția acestei lucrări în paginile căreia este efectuată atât o analiză minuțioasă a influenței factorului politic în scrierea istoriei, cât și a modului cum au fost studiate și interpretate realitățile istorice pe parcursul celor 12 secole din spațiul carpato-nistrean, constituie o contribuție importantă la evoluția cunoașterii modului în care, în baza unor hotărâri ale partidului comunist, s-a scris istoria acestui spațiu în epoca următoare celui de-Al Doilea Război Mondial.

De la bun început ținem să menționăm că rândurile de față nu reprezintă doar o obligație asumată de noi în vederea realizării acestei prezentări, ci și plăcerea de a citi o carte complexă dedicată proceselor etno-culturale din spațiul carpato-nistrean, dar și diverselor opinii și probleme controversate generate de atari studii etno-culturale. Dincolo de calitatea de amic al lui Sergiu Matveev, am convingerea că mulți cercetători care se ocupă de numeroasele aspecte istorice ale zonei dintre Carpați și Nistru, și-ar fi dorit să gândească această lucrare sau să fie printre cei care au elaborat-o. În opinia noastră, ne aflăm în fața unei abordări plurivalente care, cu siguranță, va fi parcursă și utilizată mult timp de acum înainte.

Necesitatea unei astfel de lucrări, în care fenomenele și procesele etno-culturale din acest areal, delimitat de antichitate și perioada medievală timpurie, să fie supuse unei analize minuțioase, era evidentă de mai mult timp în literatura științifică. De altfel, schimbările din ultimele două decenii, survenite și în această parte a Europei, au contribuit benefic la sporirea interesului cercetătorilor atât față de studiile asupra vieții sociale, cât și a proceselor etno-culturale. Aceste modificări majore, inclusiv la nivel mental, au permis apariția în literatura istorică și arheologică din Republica Moldova a unor studii științifice ce conțin opinii și abordări în care se constată o modificare a concepțiilor. În cadrul acestora se poate remarca, nu o dată, existența mai multor puncte de vedere care nu sunt identice cu cele impuse de autoritate, așa cum se întâmpla în trecut, când totul se făcea la comanda politică a partidului comunist.

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LI, 2012, p. 377-411

Această realitate ne dă speranța că ne aflăm într-o perioadă care va contribui notabil la redresarea calitativă atât a cercetării istorice din Republica Moldova, cât și a celei din partea sud-estică a Europei. Aceste transformări au survenit oportun acum ca urmare a diminuării imixtiunii factorului politic în cercetarea istorică, a nestânjenitei circulații a informațiilor, dar și a libertății specialiștilor de a aborda problemele existente doar din perspectiva analizei imparțiale a izvoarelor istorice (scrise, arheologice) și utilizarea pluridisciplinarității.

Lucrarea elaborată de Sergiu Matveev se înscrie, astfel, în seria de investigații pe care o serie de cercetători din Republica Moldova le efectuează în vederea reconstituirii obiective, echidistante și imparțiale a trecutului spațiului est-carpatic.

De asemenea, în paginile acestui studiu monografic se face o apreciere critică a metodelor de cercetare utilizate până la începutul anilor '90 ai secolului XX, dar și o analiză a diverșilor factori care au influențat, direct sau indirect, cercetarea istorică în anumite etape temporale.

Autorul și-a elaborat expozeul sub semnul imparțialității și al analizei minuțioase a cauzelor care au condus la încetățenirea „paradigmei” în mediile academice din URSS, iar prin intermediul acestora, și „în conștiința colectivă”, a unor opinii total inadecvate realităților științifice, adeseori chiar răstălmăcite metodologic.

De la bun început trebuie menționat că, din punctul de vedere al limitelor cronologice și geografice, studiul istoriografic reliefat implică două nivele de interpretare. În cel dintâi, autorul plasează obiectul investigației – scrisul istoric sovietic, cuprins cronologic între apariția primelor lucrări dedicate proceselor etno-culturale în secolele II-XIV, în spațiul de la est de Carpați, iar mai apoi din intervalul temporal situat între anii 1945-1991, în convență geografică cu principalele instituții de cercetare din URSS. Pe al doilea palier, Sergiu Matveev include problemele cercetate în cadrul istoriografiei sovietice, înseriate cronologic de la formarea culturii Sântana de Mureș-Černjahov și până la crearea statului medieval Moldova, dar și privind extinderea romanicilor de est în aria dintre Nistru și Bug.

Sub aspect geografic, spațiul abordat de autor este cel cuprins între Carpații Orientali, la vest, și râul Nistru, la est. Nu au fost însă omise descoperirile importante din regiunile învecinate, care sunt uneori definitorii pentru fenomenul studiat.

De asemenea, trebuie menționat că pentru a înțelege corect cauzele obiective ale proceselor etno-culturale (geneza, derularea și finalitatea lor) supuse cercetării, dar și mediul politic și ideologic în care au avut loc chestionarea acestora, autorul a trebuit să recurgă la o cercetare minuțioasă și a opiniilor emise cu privire la epoca dată, în intervalul anterior instaurării regimului comunist în acest spațiu continental.

La baza acestui studiu monografic, dedicat proceselor etno-culturale, stau formele și variabilele adoptate de conceptul etnicității în perioada sovietică.

Lucrarea supusă acum reflecției noastre de specialitate (o variantă ușor modificată a tezei de doctorat), în forma în care a fost structurată de autor, cuprinde toate elementele importante ale subiectului supus dezbaterii de profil.

Ea conține 144 pagini de text, urmate de un cuprinzător rezumat în limba engleză (p. 145-175), abrevieri (p. 176-177), a amplă listă bibliografică (p. 178-212), o notă vizând transliterarea numelor (p. 213-215), cinci tabele ce formează anexele (p. 216-224) și indicele de nume (p. 225-230). Partea principală a acestui studiu monografic constă din trei capitole (p. 37-138), fiecare având câte trei subcapitole.

În mod firesc, debutul este reprezentat de un *Cuvânt înainte* (p. 9), ce aparține prof. dr. hab. Ion Eremia, conducător de doctorat al semnatarului. Consemnăm, mai apoi, existența unei scurte *Prefețe* (p. 10), în care autorul aduce mulțumiri tuturor celor care l-au susținut atât din punct de vedere științific, cât și moral, în răstimpul elaborării lucrării.

Introducerea (p. 11-36), amplă și foarte consistentă informațional, face mențiuni cu privire la importanța și actualitatea temei, stabilind limitele cronologice și geografice, dar și scopul și obiectivele investigației. De asemenea, este punctată importanța demersului pentru lămurirea problemelor istorice legate de procesele etno-culturale din spațiul carpato-nistrean. Cea mai mare atenție este acordată, aici și acum, chestiunilor istoriografice și celor generate de stadiul tratării subiectului. Nu în ultimul rând,

autorul se referă atât la valoarea aplicativă a demersului său, cât și la noutatea științifică a studiului de profil din Republica Moldova.

În cadrul acestui capitol introductiv, pe lângă problemele amintite, semnatarul evidențiază cele trei teorii principale referitoare la evoluția etnosului: esențialistă (primordialistă), constructivistă și instrumentalistă. Sergiu Matveev abordează și mult disputata problemă ce privește interpretarea etnică a culturilor arheologice. El subliniază că este important de stabilit în ce măsură conținutul etnosului este identic cu cel al unor culturi arheologice (p. 34). Pe baza abordării științifice efectuate pe seama chestiunilor despre etnos, etnicitate, corelarea etnos – cultura arheologică etc., se poate afirma că autorul se dovedește un bun cunoscător nu doar al istoriografiei din fosta URSS, dar și al celei occidentale, care se ocupă de aceste probleme.

Capitolul I, *Contribuții arheologice la studierea proceselor etno-culturale* (p. 37-79), este delimitat în următoarele subcapitole:

1. *Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele II-V și interpretarea lor în istoriografia sovietică* (p. 38-45);
2. *Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele V-IX și interpretarea lor în istoriografia sovietică* (p. 45-59);
3. *Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele X-XIV și interpretarea lor în istoriografia sovietică* (p. 59-79).

S. Matveev supune analizei contribuția altor periegeze arheologice de teren în cunoașterea detaliată a proceselor etno-culturale din spațiul dintre Carpați și Nistru, care au avut și au un rol important la reconstituirea evenimentelor istorice, contribuind semnificativ și la înțelegerea problematicii din câmpul proceselor etno-culturale. Autorul mai evidențiază două mari perioade, distincte din punct de vedere calitativ și cantitativ, ale cercetărilor arheologice sovietice. Prima este cuprinsă între sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '60 ai secolului XX, iar cea de-a doua, este delimitată de mijlocul anilor '60 și sfârșitul deceniului nouă al aceluiași veac.

Fără a intra în prea multe detalii, dorim numai să amintim că semnatarul lucrării a analizat reflectarea proceselor etno-genetice și interpretarea lor în scrisul istoric din fosta URSS, respectând atât periodizarea generală a istoriei antice, cât și a celei medievale timpurii, așa cum au fost ele abordate de cercetarea istorică a vremurilor respective. Un exemplu în acest sens este cel din subcapitolul intitulat *Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele II-V p. Chr. și interpretarea lor în istoriografia sovietică*, în care se analizează interpretarea istoriografică a culturii Sântana de Mureș-Černjahov (denumită în istoriografia sovietică numai cultura Černjahov). Ea include cea mai mare componentă germanică, inițial atribuită slavilor de către mediul științific sovietic, iar mai târziu, în urma unor îndelungate investigații și cercetări, a fost recunoscut caracterul ei polietnic (p. 39), în care goții reprezentau latura dominantă din punct de vedere politic.

Alte două aspecte supuse acum analizei sunt cele care se referă la romanizarea și răspândirea creștinismului, secvențe ale proceselor etno-culturale din primele secole ale erei creștine, care au fost dezbătute în istoriografia rusă și sovietică.

În urma examinării teoriilor istoriografiei sovietice privind interpretarea etnică a comunităților și proceselor etnice din veacurile II-IV p. Chr., autorul a ajuns la concluzia că datul caracteristic subliniat a constat atât negarea procesului de romanizare în afara teritoriului provinciei romane Dacia, cât și în reducerea interacțiunii civilizației romane și barbare la un nivel numit „influență”. Chiar și punerea în valoare a vestigiilor culturii arheologice Sântana de Mureș-Černjahov s-a făcut inițial prin prisma factorului politic, revendicându-se un rol important pe seama slavilor, iar ulterior, prin stabilirea a trei direcții principale de cercetare: slavă, germanică și polietnică.

La finele acestui subcapitol, autorul ajunge la concluzia că școala de istorie sovietică a fost caracterizată atât de scoaterea din contextul istoric a anumitor etape în aprecierea fenomenelor etno-politice și etno-sociale, cât și de negarea vehementă a răspândirii creștinismului în rândul populației barbare în perioada secolelor II-V p. Chr.

Analiza veacurilor V-IX p. Chr. a necesitat o bună cunoaștere a literaturii editate de specialitate, atrăgându-se atenția asupra tendențiozității și influenței factorului politic în interpretarea vestigiilor

arheologice. Un exemplu în acest sens este faptul că la desemnarea monumentelor erau stabiliți termeni care puneau accentul, în primul rând, pe aspectul etnic, cum ar fi, de exemplu, „cultura slavă timpurie”, iar pentru epoca ulterioară, „cultura rusă veche”, noțiuni improprii în viziunea semnatarului, pentru a desemna realitatea etnică din spațiul vizat. O altă pildă a răstălmăcirii e dată de denumirile expedițiilor arheologice care s-au organizat în RSSM, în anii '50-'80 ai secolului XX, precum „Slavjanskaja ekspedicija” (expediția slavă), „Drevneruskaja ekspedicija” (expediția rusă veche) ori „Slavjano-moldavskaja ekspedicija” (expediția slavo-moldovenească), care impuneau din start tipare etnice slave materialelor arheologice încă nedescoperite, insuficient cercetate sau fără a putea fi comparate cu alte materiale depistate în urma cercetărilor arheologice.

La finele acestui subcapitol, S. Matveev conchide că scrisul istoric sovietic a fost caracterizat de negarea, cu unele excepții, a continuității populației romanizate după invazia hunilor; o colonizare slavă, pașnică, a spațiului pruto-nistean, găsit pustiu; formarea volohilor în baza simbiozei dintre populația romanizată și slavi, dar în afara arealului carpato-nistean; atribuirea culturii materiale din spațiul dintre Prut și Nistru exclusiv slavilor; lipsa unei baze metodologice și teoretice pentru cercetarea proceselor etno-culturale din zona respectivă, construcțiile etno-politice reieșind din ideile marxist-leniniste despre formațiunile social-economice și politica promovată de URSS (p. 59).

Autorul observă că la nivelul cercetărilor arheologice, al reconstituirilor și concluziilor istorice, coabitarea dintre romanici și slavi era mereu respinsă, în primul rând, prin negarea vehementă sau neadmiterea ca romanicii să locuiască în spațiul est-carpatic anterior începutului mileniului II p. Chr., iar în al doilea, prin privarea populației romanice de dreptul la propria cultură materială în perioada veacurilor VI-IX p. Chr.

În ceea ce privește reflectarea proceselor etno-culturale din secolele X-XIV, semnatarul conchide că istoriografia sovietică i-au fost caracteristice afirmații precum: volohii nu erau o populație autohtonă în spațiul est-carpatic și au venit în această regiune după veacul XII, în care drept populație autohtonă erau considerate triburile slavilor de răsărit; simbioza volohilor sosiți și a slavilor de răsărit a condus la formarea poporului moldovenesc, diferit de cel român; teritoriul dintre Nistru și Prut a fost considerat parte componentă a cnezatelor Kievului și Halici-Volynia, opinie de la care a făcut rabat un grup restrâns de istorici ucraineni din anii '80 ai secolului XX.

Capitolul II, intitulat *Etnogeneza – problemă interdisciplinară și controversată* (p. 80-111), este structurat în trei subcapitole:

1. *Investigații etnofolclorice;*
2. *Investigații lingvistice;*
3. *Studii paleoantropologice.*

Autorul analizează studiile etnofolclorice, lingvistice și paleoantropologice – așa cum au fost ele reiterate în istoriografia din perioada sovietică.

El constată că studiile etnografice, la fel ca și cele arheologice, s-au aflat sub incidența politicului, și că, fără nicio deosebire, odată cu analizarea rădăcinilor folclorului, tradițiilor și obiceiurilor, era abordată și problema definirii noțiunii de etnos. Sergiu Matveev remarcă faptul că noțiunea privind originea etnică a moldovenilor, în calitate de entitate deosebită de cea română, așa cum era abordată de etnografia din URSS, nu se deosebea cu nimic de cea vehiculată în literatura arheologică sovietică, iar reconstituirile erau aproape identice. De asemenea, se mai constată că investigațiile etnofolclorice ale cercetătorilor sovietici au urmat scopul nedeclarat de a demonstra procesul formării poporului moldovenesc prin simbioza slavilor de răsărit cu volohii, inventându-se numeroase argumente de ordin etnografic și folcloric, rolul slavilor fiind considerat ca fiind unul progresist (p. 93).

În al doilea subcapitol, istoricul de la Chișinău subliniază că, în epoca sovietică, investigațiile lingviștilor sovietici au avut ca scop dovedirea existența limbii moldovenești, ca fiind distinctă de cea română. În opinia sa, argumentele aduse de scrisul de profil sovietic demonstrează că scheletul limbii numite „moldovenești” este completamente neslav și că, la momentul interacțiunii triburilor slavilor de răsărit cu romanicii de est în regiunea carpato-nisteană, limba celor din urmă era deja formată (p. 106).

Nu în ultimul rând, ținem să menționăm că soluțiile concrete propuse de către semnatar demonstrează că hermeneutica sovietică devine subiectivă atunci când este vorba de a evoca epoci, perioade și regiuni de interes politic sau când analizează vechimea neamului din care se trag locuitorii acestor ținuturi.

În urma analizei efectuate în cel de-al treilea subcapitol, autorul reliefează caracterul sporadic al studiilor antropologice și atrage atenția asupra faptului că, și în cazul acestora, au apărut studii care acceptau o relativă pluralitate de opinii. În cazul în care, în urma cercetărilor, construcția unor scheme istorice nu era cu puțință, se preciza că ele se admiteau ca ipoteze de lucru. Nu în ultimul rând, Sergiu Matveev sesizează că, indiferent de atributele etnice determinate de antropologii sovietici, a doua jumătate a mileniului I p. Chr. rămâne nestudiată din unghi de vedere antropologic.

Capitolul III, denumit *Probleme controversate în studiile etno-culturale din secolele II-XIV* (p. 112-138), este divizat în următoarele subcapitole:

1. *Problema romanizării și răspândirii creștinismului;*
2. *Problema originii și conținutului numelui de vlah;*
3. *Evoluția romanicilor de est-o problemă științifică transformată în politică.*

În cadrul primului subcapitol, autorul își propune să analizeze opiniile din istoriografia sovietică cu privire la problema romanizării și a răspândirii creștinismului în spațiul de la est de Carpați. Între problemele discutate se numără cele cu privire la supușii romanizării, spațiul în care a avut loc fenomenul și data încheierii acestui proces. După o analiză a opiniilor existente în arealul istoriografic, se ajunge la concluzia că istoriografiei sovietice i-au fost caracteristice negarea procesului de romanizare în afara teritoriului provinciei Dacia, reducerea interacțiunii civilizației romane și barbare la un nivel numit „influență” și, nu în ultimul rând, valorificarea vestigiilor arheologice prin prisma factorului politic. Autorul observă faptul că, în raport cu această chestiune, scrisului istoric respectiv i-au fost specifice dislocarea, din contextul istoric, a anumitor etape în aprecierea fenomenelor etnice, politice și sociale, precum și negarea răspândirii creștinismului în rândul populației barbare din perioada veacurilor II-IV. O abordare complexă se referă la originea și conținutul numelui de vlah, dar și la aspectele ce țin de știință, care au fost politizate însă în numeroase lucrări publicate în epoca sovietică.

În *Încheiere* (p. 139-144), sunt formulate o serie de concluzii desprinse de autor în urma analizelor efectuate, dar și un șir de recomandări necesare pentru a depăși starea de lucruri în cercetarea istorică contemporană.

Sergiu Matveev conchide cu îndreptățit tezei, că studiile cu privire la procesele etno-culturale în secolele II-XIV, în spațiul dintre Carpați și Nistru, întreprinse de reprezentanții istoriografiei sovietice, se caracterizează prin tendința de a extrage din material mai multă informație istorică decât acesta o poate oferi, ceea ce, în condițiile lipsei unor opinii critice privitoare la „teoriile oficiale”, a contribuit la formarea unor fenomene negative. Autorul lucrării relevă totodată că o specificitate a acestei perioade a fost monopolizarea cercetărilor de către anumite persoane și formarea unui cerc închis de studiere, cu acces redus la informație pentru cei aflați în exterior. În opinia autorului, înseși publicațiile de specialitate au suferit de sindromul analizei parțiale a datelor și de omiterea celor care nu se încadrau în construcțiile logico-istorice propuse.

Nu în ultimul rând, S. Matveev conchide că istoriografia sovietică a fost una politizată, conformându-se ideilor emise și impuse de la centru, dând dovadă de o supunerea oarbă, lipsă de autonomie intelectuală și de voință în cercetare. Această stare a lucrurilor a contribuit la superficialitatea și simplismul studiilor etnice și a reprezentat o barieră insurmontabilă în calea progresului științific din acele vremuri. Interpretarea sovietică a istoriei pe baza formațiunilor social-politice (sclavagism, feudalism, capitalism, socialism) s-a dovedit, după cum bine constată autorul, păguboasă, fiindcă impunea schimbarea terminologiei etnice odată cu cea a formațiunii: neam, trib, poporație, popor, națiune burgheză, națiune socialistă.

Cert este că în paginile acestui studiu monografic, semnatul nu doar analizează cu multă imparțialitate punctele de vedere ale cercetătorilor sovietici, dar își exprimă, atunci când este necesar, și propriul punct de vedere asupra unor probleme mai complexe, aducând adeseori argumente solide. Chiar dacă abordarea sa este una critică, pe alocuri chiar excesivă, trebuie menționat că universitarul de la Chișinău a utilizat toate metodele specifice unei exegeze fundamentale.

În concluzie, nu putem aprecia decât pozitiv atât efortul său de a analiza și reda cât mai exact realitățile din cadrul istoriografiei sovietice față de de procesele etno-culturale din spațiul carpato-nistrean în secolele II-XIV, cât și utilitatea acestui studiu valoros pentru comunitatea științifică din

Europa de Est și Sud-Est, în vederea unei clarificări imparțiale și echidistante a problematicii în cauză. Această carte aduce un plus substanțial în informația istorică, constituindu-se într-un veritabil instrument de lucru pentru istorici, arheologi și lingviști.

În încheiere, recomand cu căldură acest volum, așteptat cu atât de mare interes în mediul științific de specialitate, tuturor celor interesați de subiectul respectiv.

Vitalie Bârcă

Johann MARTE, Viorel IONIȚĂ, Iacob MÂRZA, Laura STANCIU, Ernst Christoph SUTTNER (Hrsg.), *Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom band I von den anfängen bis 1701 – Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei vol. I De la începuturi până la anul 1701*, București, Edit. Enciclopedică, 2010, 335 p.

O idee utilă a pornit din Viena: „începând cu anul 2001, o grupă de lucru susținută de Fundația vieneză PRO ORIENTE, formată din teologi și istorici, se străduiește să elaboreze, pe baza izvoarelor, istoria Unirii religioase din Transilvania, precum și a rezistenței împotriva acesteia, și să aducă contribuția la o lucrare, care să nu fie unilaterală din punct de vedere confesional sau național, ci – așa cum cere știința istoriei – sine ira et studio. Membrii grupei de lucru sunt teologi romano-catolici, ortodocși, greco-catolici, luterani și reformați precum și istorici laici, „își începe Johann Marte, președintele Fundației PRO ORIENTE, *Cuvântul* său înainte la acest prim volum al cercetărilor. Această grupă de lucru și-a fixat ca să prezinte evenimentele mișcării pentru Unire dintre 1697-1761, iar rezultatele obținute se vor constitui în primul capitol al acestei lucrări generale. Apoi pentru publicarea muncii lor, colaboratorii grupei de cercetare au fixat reguli de redactare expuse în 12 puncte, iar apariția primului volum va conduce la imbolduri și critici care vor da naștere la o activitate prolifică în următorii ani. Acest prim volum conține mai multe articole referitoare la periodizarea convenită.

Un prim articol intitulat *Die Aufnahme von Unionsverhandlungen und die Anfänge des Widerstands gegen die Union – Demararea tratatelor de Unire și începuturile opoziției împotriva acesteia* datorat lui Viorel Ioniță, Iacob Mârza, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner. Încorporarea Transilvaniei în Imperiul habsburgic a adus transformări semnificative, la sfârșitul secolului al XVII-lea, pentru români, care sperau într-o îmbunătățire a soartei lor pe plan social. Iezuiții veniți odată cu armata imperială, pe lângă misiunea lor de a se ocupa de viața spirituală a soldaților și a catolicilor din acest teritoriu, aveau și misiunea (ascunsă) de a promova, în cercurile înalte ale Bisericii românilor, disponibilitatea unei Uniri cu Biserica Catolică. După moartea subită a mitropolitului Teofil în 1697, discuțiile se definitivează cu noul ales, Atanasie Anghel, hirotonit în Țara Românească și instruit de Patriarhul Dositei al Ierusalimului, precizându-se dorința iezuiților: „prin Unirea numeroșilor români cu puținii catolici ai Țării, Biserica Catolică să devină cea mai puternică Biserică din Transilvania, – în acest context – românii erau interesați să obțină avantaje pe urma schimbării de putere din Țară.” Confirmarea că vor primi aceste avantaje se află în *Diploma leopoldină* din 23 Septembrie 1692 prin care cardinalul Kollonich promitea clerului unit egalitate în drepturi cu latinii din Țară. Autoritățile transilvane s-au împotrivit imediat acestei *Diplome* temându-se de o schimbare a realităților social-politice a românilor în detrimentul celor trei națiuni recepte. Iezuiții îi asiguraseră pe români că, după Unirea cu Biserica Catolică, vor putea să-și conserve legea strămoșească. Dar cardinalul Kollonich înțelegea ca uniții să preia complet gândirea teologică tridentină, și nu să urmeze moștenirea tradițională, adică legea strămoșească. Acest fapt a adus multă împotrivire sau rezistență împotriva Unirii. Următorul capitol este semnat de Vasile Leb, *Die drei anerkannten Nationen und vier Konfessionen im Siebenbürgen des 17. Jahrhunderts und der Rechtsstatus der Rumänen, die weder als Nation anerkannt waren noch eine rezipierte Religion besaßen* (Trei națiuni și patru confesiuni recepte în Transilvania secolului al XVII-lea și statutul juridic al românilor, care nu erau recunoscuți nici ca națiune și nu aveau nicio religie receptă), prezintă situația religioasă din Transilvania unde existau trei națiuni privilegiate: nobilii (unguri), sașii și secuii, și patru confesiuni recepte: romano-catolicii, luteranii, calvinii și

unitarienii, iar cea mai numeroasă populație a Transilvaniei, românii ortodocși, erau tolerați și ținta prozelitismului, a sașilor care-i voiau luterani și a ungurilor care-i voiau calvini. Aceștia din urmă au dorit să organizeze o ierarhie româno-calvină, cu toată opoziția românilor și a unor ierarhi de certă valoare duhovnicească, precum Ilie Iorest, Simion Ștefan și Sava Brancovici, ca să nu amintim decât câțiva dintre ei, care au avut mult de îndurat în urma propagandei calvine din partea principilor și a superintendenților calvini. Precizarea că istoriografia greco-catolică mai veche a exagerat prozelitismul calvin pentru ca să justifice acțiunea prozelitistă a iezuiților, precum și realizarea Unirii este binevenită și nu trebuie minimalizată. Această afirmație este întărită prin precizarea clarificatoare: „Unirea, pe care aceștia [iezuiții] o vor realiza, se va face nu din motive spirituale, ci pentru obținerea de drepturi politice și materiale.” Al treilea și alte capitole semnează apreciatul profesor vienez, Ernst Christoph Suttner, *Die Auswirkungen der kalvinischen Aufsicht über das Kirchenleben der Rumänen im Fürstentum und die mit der Offenheit für den Calvinismus verbundenen sozialen Vorteile* (Efectele supravegherii calvine asupra vieții religioase a românilor din Principat și avantajele sociale legate de deschiderea față de calvinism). Vorbind de condițiile puse episcopilor români de calvini, autorul precizează că acestea nu au „zguduit” viața bisericească tradițională a românilor, deși au lăsat unele urme. Citându-l pe Z. Păclișanu explică și el de ce Reforma la români nu a prea reușit din cauza evlaviei românilor care nu se împăcau cu viața bisericească austeră a calvinilor. Totuși față de propaganda calvină, românii au reacționat în trei moduri, conchide autorul: a) câțiva au devenit calvini și s-au maghiarizat, precum românul Acațiu Barcsai, ajuns principe și unul dintre cei mai zeloși promotori ai Reformei; b) unii au ignorat instrucțiunile date de principii calvini episcopilor români fiind influențați de Petru Movilă de la Kiev a cărui teologie a fost răspândită de mitropolitul Varlaam al Moldovei din a cărui grupare au făcut parte mitropoliții Simion Ștefan (1643-1654) și Sava Brancovici (1656-1680); c) a treia grupare care mai exista în Transilvania căuta să se integreze în viața culturală și spirituală a țării lor dominate de calvini. Ei s-au lăsat îndrumați de calvini, dar păstrau moștenirea lor proprie. Unul din cei mai cunoscuți este protopopul Ioan Zoba din Vinț. Din aceeași grupare făcea parte și Atanasie Anghel care este posibil să fiu urmat aceeași școală cu Ioan Zoba. Era nevoie de o îndreptare a situației clerului din Transilvania, o întărire a disciplinei bisericești din cauza presiunilor calvine – autorul le numește – zicem noi impropriu reforme – oricând este vorba de existența preoților recăsătoriți, săvârșirea botezului fără mirungere – pentru îndreptarea acestor stări de lucruri nu de reforme este nevoie (ca să le valideze, eventual?), ci de întărirea disciplinei bisericești. Celelalte subiecte tratate sunt: *Das Unionsverständnis in den Anweisungen aus Rom von 1669 und jenes bei Kardinal Kollonich* (Conceptul de Unire identificat în instrucțiunile de la Roma din 1699 și la cardinalul Kollonich), în care se afirmă că vina pentru apariția neînțelegerilor ulterioare privitoare la Unire – prin preluarea punctelor florentin – ar aparține cardinalului Kollonich. Precizarea ce se impune trebuie afirmată cu tărie: indiferent cui ar aparține vreo greșală mai mare sau mai mică, tot românii au rămas cu înșelăciunea. Și ultima lui temă se referă la: *Die Anfragen des Kardinals Kollonich in Rom und bei der Wiener theologischen Fakultät hinsichtlich der Gültigkeit der Weihe, die Atanasie in der Walachei empfangen hatte, und die Antworten, die er erhielt* – Interpelările Cardinalului Kollonich la Roma și la Facultatea de Teologie din Viena cu privire la validitatea hirotoniei pe care a primit-o Atanasie în Țara Românească și răspunsurile primite, în care profesorii acestei facultăți de Teologie i-au sugerat rehirotonirea lui Atanasie.

Câteva capitole dezvoltă istoricul sibian Paul Brușanovski, *Der „Status Catholicus” und die Beziehungen zwischen ihm und den protestantischen Ständen am Ende des 17. Jahrhunderts* – „Status catholicus” și relațiile sale cu Stările protestante la sfârșitul secolului al XVII-lea, unde sunt prezentate organizarea bisericească a puținilor catolici la 1591 sub numele de Congregatio universorum Catholicorum în Transilvania care se va numi Status Catholicus, cât și invitarea sau expulzarea iezuiților, discuții (din 1692) despre revendicările catolicilor față de confesiunile protestante care nu acceptau instituirea unui Episcop catolic și prezența iezuiților. Același autor se oprește la *Maßnahmen zur Stärkung des Katholizismus ab der Mitte des 17. Jahrhunderts* – Măsuri pentru întărirea catolicismului în Ungaria Superioară habsburgică, în a doua jumătate a sec. al XVII-lea prezentând organizarea bisericească după creștinarea catolică a principelui păgân Géza de la 1001 cu situația paradoxală din Transilvania unde preoții catolici au pierdut bunurile materiale, dar au păstrat autoritatea politică, deși marea majoritate a Stărilor erau protestant, dar statul a rămas catolic. Odată cu venirea lui Rudolf al II-lea (1576-1608) s-a pornit o

campanie împotriva protestanților care va culmina cu cel mai însemnat exponent al curentului contrareformist, primatul Ungariei, Péter Pázmány (1637), urmat – mai târziu – de Leopold von Kollonich care va domina, prin armata habsburgică, populația Ungariei și va duce în cele din urmă la biruința catolicilor. Același autor tratează *Titulatur und kanonische Position der rumänischen Hierarchen von Alba Iulia* – Titlatura și poziția canonică a ierarhilor români din Alba Iulia, o problemă care i-a preocupat pe corifeii Școlii Ardelene, pe istoricii din epocile ulterioare până în zilele de acum. După ce le prezintă pozițiile tuturor, ortodocși și uniți, – mai puțin Ioan Boroș și Zenovie Păclișanu¹ – autorul conchide că „titlatura, de mult înrădăcinată în tradiție” a fost menținută și la Atanasie Anghel. Istoricul Iacob Mârza se oprește la *Die Bischöfe Teofil und Atanasie* – Episcopii Teofil și Atanasie despre a căror activitate detaliază aspecte interesante aducând toate informațiile la zi. Cunoscutul istoric american Keith Hitchins vine cu trei contribuții: *The Social-Political Promises Linked to a Possible Achievement of the Union* – Promisiunile social-politice ale unei posibile încheieri a Unirii, în care accentuează prevederile primei și celei de-a doua *Diplomă Leopoldină*, cât și clarificarea politicii imperiale în privința Unirii. Celălalt subiect este *The Fact that, in accordance with the Social Order of European States at the End of the 17th Century, a Close Connection Existed between the Religious Affiliation/Non-affiliation of Subjects to the Religion of Their Rules and the Civic Rights Enjoyed by Subject* – Despre faptul că în conformitate cu ordinea socială a statelor europene, de la sfârșitul secolului al XVII-lea, exista o strânsă colaborare între apartenența/non-apartenența religioasă a supușilor la religia conducătorilor lor politici și drepturile civile de care se bucură aceștia, în care prezintă încurajarea de către Curtea din Viena în colaborare cu Biserica Romano-Catolică a Ungariei a Unirii Bisericii românilor din Transilvania sau a unui suport reciproc între Biserică și Stat. Iar al treilea subiect, extrem de interesant, este *The Three Points on which a Decision in favor of Union was Rejected from the very Beginning and Our Information on Other Dissents from the Union between 1697 and 1701 which already existed during Atanasie's Time* – Cele trei puncte în care decizia de Unire a fost respinsă de la bun început și informațiile noastre asupra altor disensiuni referitoare la deciziile Unirii din anii 1697-1701, care au existat deja pe vremea lui Atanasie, unde istoricul apreciază atașamentul țărănimii ortodoxe față de Biserica lor strămoșească, remarcând opoziția românilor față de Unire, concentrată în Țara Bârsei, Făgăraș și Alba-Iulia.³ Două subiecte interesante și bine întemeiate documentar dezbate prestigioasa istorică din Alba Iulia, Laura Stanciu: *Die Quellenlage für die Verhandlungen der Jesuiten mit den Rumänen zur Zeit des Bischofs Teofil* – Situația izvoarelor pentru negocierile iezuiți cu românii pe vremea Episcopului Teofil, unde dezbate cu strictă metodologie științifică și cu o expunere clară – după expunerea pozițiilor ortodoxe și unite – izvoarele primul Sinod al Unirii religioase din Februarie 1697. Apoi în *Die Sitzungen der rumänischen Synode der Jahre 1697, 1698 und 1700* – Ședințele sinodului român din anii 1697, 1698 și 1700, expune și discută cele trei sinoade de Unire ținute la Alba Iulia cu actele aferente în cinci piese. Mihai Săsăușan, *Die Instruktion des Patriarchen Dositheos für Atanasie* – Instrucțiunea patriarhului Dositei pentru Atanasie, unde analizează conținutul instrucțiunii date lui Atanasie în detaliu, iar în studiul *Anchetele autorităților transilvănene din anii 1698-1699* – *Die Enquete der Siebenbürgener Behörden in den Jahren 1698/1699*, expune clar, în contextul timpului, rezultatul anchetei dispuse de Dietă, în 6 octombrie 1699, răspunsurile majorității credincioșilor care vor să rămână în legea românească. Greta-Monica Miron, în *Die Motive für die kirchlichen Unionsbestrebungen* – Motivele Unirii religioase expune păreri mai multor istorici despre aceste motive, reliefând teza lui Alexandru Papiu Ilarian, cea mai cunoscută de altfel: „pentru români unirea nu a fost o chestiune de suflet...deoarece erau atașați de ortodoxie...nimic nu indică faptul că ar fi fost conduși de convingeri religioase...”, teza lansată de I. Tóth Zoltán care a văzut în Unire un act politic prin excelență, apoi păreri lui Silviu Dragomir, Remus Câmpeanu și Keith Hitchins. Un subiect interesant dezbate Gavril Sipoș, *Das Verständnis von „Union”*,

¹ Ioan Boroș, *Observări la seria cronologică a Arhiepiscopilor de Alba-Iulia și a episcopilor sufragani*, „Unirea” (Blaj), 1900, X, nr. 38, 18 septembrie, p. 316; Dr. Zenovie Păclișanu, *Cronologia episcopilor Bălgradului înainte de Unire*, „Cultura creștină” (Blaj), 1922, XI, Nr. 1-3, ianuarie-martie, p. 17-29.

³ Daniel Dumitran, *Rezistența ortodoxă împotriva Unirii religioase în Brașov și Țara Bârsei*, „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 2005, IX/II, p. 56.

das vorlag, als man nach Erlass der Resolution von 14.4.1698 auch das Verhältnis bestimmter rumänischer Ortsgemeinden zur reformierten Kirchenleitung als „Union“ bezeichnete – Conceptul de „Unire” în contextul în care, după emiterea rezoluției din 14.4. 1698, și relația anumitor comunități locale românești cu conducerea Bisericii reformate(calvină) a fost numită tot Unire, care arată că mulți preoți au practicat nestingheriți religia lor sub jurisdicția Superintendentului calvin și voiau la 1698 să mențină această situație. Daniel Dumitran în *Der Gegensatz zwischen den Auffassungen von der Art und Weise des Zustandekommens einer kirchlichen Union bei den Jesuiten und bei den Siebenbürgener Ständen* – Contradicția dintre conceptele privitoare la modul realizării unei Uniri religioase la iezuiți și la Stările transilvănene, prezintă dorința Stărilor de a-și apăra propriile interese în pofida Curții care era în favoarea catolicismului Ovidiu Ghitta prezintă tema, Conceptul de Unire la partenerii români – *Das Unionsverständnis der rumänischer Partner*, în care se arată că nu se poate reconstitui în detaliu numărul celor care au susținut cu toată tăria Unirea, menționându-se adesea atașamentul față de propria tradiție bisericească unde „totul trebuia să rămână neatins”. Hotărârea de a nu deroga de la propria „lege” era dublată, așadar, în chip semnificativ, de dorința rostită foarte deschis de a nu face concesii „latinilor”. Nicolae Chifăr scrie despre Instrucțiunile teologice scrise pe care le-a primit Atanasie în Viena sub jurământ, și competențele „teologului” – *Die schriftlichen theologischen Anweisungen, die Atanasie in Wien zu beiden hatte und die Kompetenzen des „Theologen”*, și intră în detaliu arătând că a fost o Unire formală cu scopul de a obține privilegii sociale, naționale și bisericești. N. Nilles: Unirea s-a făcut numai în aparență, iar popii s-au unit pentru a fi scutiți de dări.⁴ Cert este odată cu venirea lui Atanasie la Viena acesta a fost pus în fața unei comisii de judecată condusă de cardinalul Leopold von Kollonich alături de un grup de călugări iezuiți și de membrii delegației însoțitoare din Țară.⁵

Orice abordare a istoriei Unirii religioase a românilor ardeleni altfel decât pentru a afla Adevărul istoric și a nu intra în vălmășagul mālurilor alunecoase și mai ales părtinitoare din patruleterul confesional este împlinită prin noile cercetări și abordări din care face parte și cercetarea de față care se vrea o prezentare echilibrată și nepărtinitoare a istoricilor catolici, ortodocși și protestanți a problematicii atât de disputate a uniației. Toți sunt nume binecunoscute în cercetarea istoriei bisericești. Totuși ne surprinde absența unor nume consacrate precum Nicolae Bocșan, Ioan Chindriș, Gelu Neamțu de la Cluj sau Mircea Păcurariu de la Sibiu. Participanții păstrează un limbaj foarte științific în expunere, adecvat în exprimarea ipotezelor de tot felul, cu scopul de a nu se jigni, din ambele părți vădindu-se intenția respectului reciproc. Este o lucrare de mare utilitate, ceea ce se va vădi mai ales în viitor prin păstrarea unui echilibru în afirmarea propriilor adevăruri de credință oferind un exemplu concludent în acest sens contemporanilor (care să nu alunece pe pista confesionalismului) și celor care vor veni. Cu același interes sunt așteptate și celelalte volume care să arunce mai multă lumină asupra celor întâmplare la cumpăna secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, precum și ulterior.

Gh. Naghi

Ela Cosma, *Sași, austrieci, slavi în Transilvania și Banat (Biografii de secol XIX și din vremea revoluției pașoptiste)*, Editura Academiei Române, București, 2009, 468 p.

Cu mare uimire și deosebită plăcere consemnăm apariția – mai rară în peisajul istoriografiei din România – a unei lucrări de mare ținută academică, apărută sub egida celei mai înalte instituții din România, Editura Academiei Române, lucrare de o rară acribie, datorată uneia dintre cele mai iscusite cercetătoare clujene, dr. Ela Cosma, bună cunoscătoare a limbilor Ardealului și nu numai și care scrie cu dexteritate în oricare dintre aceste limbi. De fapt, este vorba de un dicționar voluminos, alfabetic, cu 215 biografii, ale unor personalități ale secolului al XIX-lea, în special cu revoluția pașoptistă.

⁴ N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae in terris S. Stephani*, I, Innsbruck, 1885, p. 259-262.

⁵ Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Târgu-Lăpuș, 2005, p. 119-120.

În principal este vorba despre neromâni, despre reprezentanți ai națiunii săsești din Transilvania, dar și de cetățeni de limbă germană ai Imperiului habsburgic, precum austrieci, șvabi bănățeni sau germani din Bucovina cu intenția cuprinderii – afirmă autoarea – „numelor relevante, a persoanelor care fie au deținut funcții oficiale, fie au adus contribuții politice, administrative, culturale, școlare, bisericesti, artistice, științifice la propășirea Ardealului în perioada amintită, ori s-au remarcat pe plan militar”. Se adaugă, în afara celor menționați, personalități slave dintre care s-au remarcat figuri din lumea rusă, poloneză, sârbă și croată, cu atingere la istoria Transilvaniei și Banatului secolului al XIX-lea.

Biografiile sunt rânduite, firesc, după alfabet, cu indici onomastici, iar la personalitățile care au avut o operă scrisă se atașează bibliografii complete cu suma lucrărilor editate și inedite. Interesul cărții – ne spune autoarea – decurge din și converge în tendința modernă, practică în zilele noastre pe linia unei istorii a biografiilor, ca recuperare nu a evenimentelor care au produs istoria, ci a oamenilor care au declanșat evenimentele.

Prin expunerea diverselor biografii ale diferitelor personalități ale secolului al XIX-lea din Transilvania și Banat se ajunge la o reșezare firească, pe de o parte a personajelor ilustre pe nedrept uitate, personaje care au zămislit valori universale, primindu-și aici locul meritat, iar cele supradimensionate reintrând pe făgașul firesc din contextul epocii. În totalitate, ele ne dezvăluie actualitatea secolului al XIX-lea cu amprenta clar definită a revoluției pașoptiste prin identitățile naționale redefinite ale Transilvaniei, Banatului, Ungariei, Serbiei și Croației în care vor intra, în primul rând, sașii într-un număr de 141 de biografii, menționându-i separat pe militarii de carieră, ofițeri superiori sași în număr de 5: Joseph Bedeus von Scharberg, Carl von Brukenthal, Samuel von Brukenthal, Ludwig Fabini, Heinrich Froon von Fronius restul, fiind intelectuali, adică profesori și clerici sași 47, funcționari 39, juriști 25, medici și farmaciști 15, editori și redactori 11, artiști plastici și muzicieni 4, ingineri 2.

Ponderea mare a profesorilor și a clericilor se explică prin aceea că un absolvent de teologie protestantă la vreo universitate din Austria și mai ales Germania, intra în învățământ la revenirea în Transilvania și parcurgea adesea toate treptele, de la profesor suplinitor până la corector (vicerector) și rector (director gimnazial), cu un salariu destul de modest, ca după mai mulți ani să obțină, eventual, o parohie, chiar dacă unii dintre profesorii gimnaziali aveau o pregătire excepțională, precum Carl Gooß sau Georg Daniel Teusch. Excepția o formau profesorii universitari, cei angajați la Academia Săsească de Drept din Sibiu, înființată la anul 1844, recrutați de Universitatea Națională Săsească dintre juriștii sași.

Ponderea mare a funcționarilor se explică prin îmbrățișarea unei cariere comode, cu un confort material apreciabil. Dintre aceștia s-au ridicat oameni de o înaltă cultură, cu preocupări de istorie sau istoria dreptului, precum Joseph Bedeus von Scharberg, familia Friedenfels, Simon Schreiber Sr., Joseph Trausch.

Cariera juridică era un punct de atracție pentru sași, dintre ei ridicându-se multe personalități ca Jacob Rannicher, Konrad Schmidt, Friedrich Schuler von Libloy, Joseph Andreas Zimmermann. Unii înclinau spre studiul medicinei, mai puțini spre studiul farmaciei, dintre ei unii ajungând faimoși, precum părintele oftalmologieimaghiare, sasul Johann Gottlieb Fabini, decan al Facultății de Medicină și rectorul Universității din Budapesta, apoi Michael Hager, profesor de chirurgie, pierit în timpul revoluției pașoptiste, Franz Friedrich Roth, Karl Sternheim.

Dacă tehnica este slab reprezentată, în schimb se ridică o nouă branșă pe lângă cea de editor, tipografii, precum, Joseph Drotleff și Johann Gött, iar în jurul anului 1840 apar jurnaliștii, redactorii gazetelor care se întrețin din scris, precum Anton Kurz, Joseph Marlin, Leopold Maximilian Moltke. Să nu se uite că la 1848 sașii, cea mai puțin numeroasă nație, deținea 10 organe de presă, adică cât românii și maghiarii la un loc.

În afara sașilor, 44 de austrieci sunt prezentați ca vorbitori de limbă germană. Dintre biografiile acestora se remarcă acelea ale împăraților monarhiei habsburgice din secolul al XIX-lea: Ferdinand I, Franz I și Franz Joseph I, a palatinului Ungariei, ale miniștrilor și chiar ale unor înalți funcționari a căror activitate s-a desfășurat în Transilvania. Dar majoritatea dintre austriecii cuprinși în volum, adică 29, sunt militari. O atenție specială s-a acordat militarilor participanți la revoluția pașoptistă și la războiul civil din anii 1848-1849. Au mai fost menționate 23 de figuri de slavi dintre care 13 ruși, dintre care 10 generali care au participat la intervenția țaristă în Transilvania și Principatele Române din perioada pașoptistă. Ceilalți slavi au fost 6 sârbi cunoscuți din revoluția de la 1848-1849 din Serbia și Voivodina: Karađorđe, Miloš Obrenović, Joseph von Rajačić, Đorđe Stratimirović, Stevan Šuplikac,

Panteleimon Živkovič, apoi sunt menționați 2 croați: Ljudevit Gaj și Josip Jellačić, doi revoluționari polonezi celebri în persoana lui Józef Bem și Henryk Dembinski și 5 unguri: băănățeanul Petőfi Sándor, Franz Aurel Pulsyky von Lebócz und Cséfalva, Szász Károly Sr., Szász Károly jr., renumitul Carol Popp de Szathmáry.

Autoarea ne pune în temă și cu natura surselor bibliografice folosite, unele mai noi, altele mai vechi, celebre lexicoane apărute în secolul al XIX-lea, menționându-se și folosirea unor surse inedite de documente, sau edite aflate în copii la Institutul de Istorie din Cluj sau publicate recent, cât și folosirea unor surse electronice. Așa cum se cuvine unei lucrări de înaltă ținută științifică, volumul se încheie cu un indice de localități, indice tematic pe domenii de activitate, profesii, funcții, indice onomastic, lista ilustrațiilor, după ce în prealabil ne-a prezentat și o listă, la început, a personalităților inserate în dicționar.

În sfârșit, avem de-a face cu o lucrare de mare ținută științifică prin care autoarea ne demonstrează că, pe lângă puterea de muncă exemplară, deține și o cheie magică a succesului care se poate denumi fără a greși cu ceva, munca fără preget și seriozitatea științifică a abordării oricărei teme. Acest om firav este o pildă de abnegație în lumea științifică a istoriografiei românești contemporane.

Dar istoricul dr. Ela Cosma, de formație filolog, nu este încă foarte binecunoscut în America, însă suntem încredințați că, după seriozitatea cu care abordează temele de cercetare și publică volume de mare interes științific, nu va trece prea mult timp și numele ei va deveni un punct de reper în istoriografia americană. Să vedem întâi munca ei științifică de până acum, având în vedere ca este un om modest, firav chiar, dar dotat cu o imensă putere de muncă și la care te gândești cu surprindere cum poate să comaseze timpul în așa manieră ca să aibă vreme pentru toate. În afară de lucrarea de mai sus, îi mai aparțin și câteva cărți voluminoase:

1. *Ideea de întemeiere în cultura populară românească*, teză de doctorat, Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2000, 544 p;

2. *Presa săsească și revoluția în Transilvania la 1848/1849. Sächsische Presse und Revolution in Siebenbürgen 1848/1849*, Cluj, 2002, 447 p;

Gh. Naghi

Angela JIANU, *A circle of Friends. Romanian Revolutionaries and Political Exile, 1840-1859* (Cercul de prieteni. Revoluționarii români și exilul politic, 1840-1859), Balkan Studies Libraries, Brill, London-Boston, 2011, 382 p.

Cartea prezintă un fragment relevant din istoria modernă a României, anume, cele dintâi eforturi susținute în vederea desprinderii românilor de lumea balcano-orientală și multiplicarea contactelor lor cu Europa. În acest scop, autoarea evidențiază biografiile celui mai reprezentativ grup de intelectuali și oameni politici de la mijlocul secolului al XIX-lea, acela ce s-a preocupat de soarta Moldovei și a Valahiei, cele două Principate Dunărene aflate la granița imperiilor țarist, otoman și habsburgic și disputate în repetate rânduri de acestea. Este vorba de revoluționarii pașoptiști care promovaseră o gândire modernă, dobândiseră o notorietate în plan local și internațional, contribuiseră la formarea conștiinței comunitar-lingvistice și la recunoașterea dreptului poporului român de a-și construi un stat național prin unirea principatelor Moldova și Valahia. Ei convinseseră elitele Franței și Marii Britanii cu privire la rostul eliberării principatelor de sub protectoratul Rusiei țariste și de sub vasalitatea față de Imperiul otoman.

Studiind corespondența edită și inedită, multe alte izvoare documentare, autoarea acordă un rol important biografiei și acțiunilor întreprinse în Moldova și Valahia, dar mai ales în diferite capitale și state din Europa de către Ion Ghica, Nicolae Bălcescu, Dumitru Brătianu, Ion Brătianu, Ioan Eliade Rădulescu, Ion Câmpineanu, C.A. Rosetti, Maria Rosetti, Nicolae Golescu, Alexandru C. Golescu-Albu, Alexandru G. Golescu-Negru, Ștefan Golescu. În anii de studii sau în perioada exilului la Paris, Londra sau Viena, revoluționarii români acordaseră un interes major studierii istoriilor, limbilor și literaturilor europene, ideilor revoluționare și, în genere, gândirii politice a timpului. Ei fuseseră marcați de opera și prezențele publice ale câtorva dintre cei mai celebri cărturari ai timpului, precum Jules Michelet, Edgar Quinet, Adam Mickiewicz

interferaseră cu Occidentul cultural și politic și se entuziasmaseră în legătură cu locul revoluționar al Franței în lume, audiind cursurile și conferințele lui Jules Michelet de la Collège de France (p. 33-51). În genere, exilul i-a convertit spre o ideologie liberală, dătătoare de speranțe întregii Europe, dar mai ales acelor popoare aflate încă sub dominația imperiilor (p. 17-28; 234-241).

Lectura marilor poeți romantici, întâlnirile cu emigrația polonă, maghiară, piemonteză, contactele cu revoluționarii din întreaga Europă, implicarea lui Dumitru Brătianu în Comitetul Central Democratic European (Central European Democratic Committee) condus de Giuseppe Mazzini (p. 192) sunt descrise cu multe amănunte captivante, valorificând corespondența și memoriile pașoptiștilor români și europeni. O atenție specială este acordată revoluției din Transilvania și relațiilor româno-maghiare în timpul revoluției de la 1848 și după aceasta (p. 136-171), intenția fiind aceea de a arăta interesul exilului românesc din Valahia pentru problema tuturor românilor și, deci, lărgirea contextului în care s-au desfășurat acțiunile acestuia.

Cred că, alături de acestea, ar fi fost utilă explicarea complexității istoriei și culturii identitare a românilor, o evaluare teoretică, în care, de exemplu, definirea conceptelor românești de istorie, emancipare, libertate, liberalism, patriotism, popor, națiune, Europa¹ ar fi făcut posibilă o interpretare și, deci, o înțelegere mai nuanțată privind geneza și evoluția României în epoca modernă. Informațiile sau descrierile, unele dând impresia că sunt inspirate chiar de epoca revoluționarilor în discuție, ar fi ajutat la o binevenită problematizare. Însotite de o conceptualizare a evenimentelor și a fenomenelor politice, noțiunile-cheie amintite ar fi contribuit, între altele, la lămurirea similitudinilor, respectiv a diferențelor dintre traseul social-intelectual francez și acela românesc. Pe de altă parte, ele ar fi evidențiat faptul că nu doar influențele franceze au jucat un rol în europenizarea românilor, ci și acelea germane care au pătruns prin Transilvania, Banat și Bucovina aflate sub dominația Casei de Habsburg timp de două secole (1699-1918, 1718-1919, 1774-1918)². Tot astfel, s-ar fi putut evalua fenomenul ambivalențelor culturale din perioada studiată, în ce anume constau trăsăturile turco-orientale și bizantino-slavo-ortodoxe moștenite, adică, acelea care au avut o anume pondere în structura de gândire a elitelor și a marii mase a locuitorilor.

Dincolo de aceste observații, se cuvine subliniat adevăratul merit academic al cărții, anume acela de a fi valorificat extensiv corespondența, memoriile și presa timpului spre a evidenția, adesea din unghiuri noi, procesul emancipării; orientarea pro-europeană a vârfurilor intelectualității și a clasei politice românești; integrarea așa-numitei „chestiuni orientale” și a aspirațiilor românești în Europa națiunilor; unirea Moldovei cu Valahia; formarea și recunoașterea internațională a României. Contextualizarea este detaliată și ea trimite atât la politicile din zona central-sud-estică a continentului, cât și la acelea ale Europei occidentale.

În concluzie, *A Circle of Friends. Romanian Revolutionaries and political Exile, 1840-1859* de Angela Jianu este o elegantă narațiune istorică, excelând prin documentare, repovestirea faptelor politice din perspectiva biografiei principalilor actori români ai deceniilor celei dintâi modernizări și printr-o recitare și re-așezare în pagină a câtorva dintre momentele de referință ale istoriei României. Ea se adresează atât publicului academic, cât și aceluia puțin sau deloc familiarizat cu istoria României și a Europei central-sud-estice.

Victor Neumann

¹ Vezi studiile lui Keith Hitchins, *Liberalismul românesc – 1821-1866*; Klaus Bochmann, *Conceptul de patriotism în cultura română*; Victor Neumann, *Neam și Popor – noțiunile etnocentrismului românesc*; Armin Heinen, *Istoria politicului văzută ca dispută în jurul conceptelor: politică, om de stat, om politic, politician* în Victor Neumann, Armin Heinen (editori), *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Iași, 2010.

² Victor Neumann, *Între Orient și Occident. Ambivalențele culturii române*, în Victor Neumann, Henriete Richer, *Cinci concepte ale gândirii politice românești*, Timișoara, 2011.

Dumitru SUCIU, *Soldați fără uniformă: figuri de țărani români ai Landsturmului românesc și starea protopopiatelor ortodoxe din Transilvania după Războiul Național din 1848-1849*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2011, 313 p.

Reputat specialist în mișcarea națională a românilor transilvăneni în epoca modernă, Dumitru Suci revine, cu ai săi Soldați fără uniformă, la originea pașoptistă a ceea ce el numește „Războiul Național”. Parcurgând o cantitate uriașă de documente referitoare la problematica mai sus menționată – documente editate în volumele apărute deja: *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918* (vol. VI, sub tipar) și *Revoluția Transilvană de la 1848-1849. Date, realități și fapte reflectate în documentele bisericești ortodoxe 1848-1850* (2011), coordonate de domnia sa – cercetătorul ilustrează, cu exemple fără număr și pilde practic inepuizabile, titlul propus, adică participarea smulsă anonimului a țăranilor și preoților români din Ardeal și Părțile Ungurene la „mersul revoluției în istoria” noastră.

Materialul documentar impresionant din anii 1848-1849 constituie apanajul unei anumite categorii de cercetători ai zilelor noastre, fideli unui demers pozitiv și pozitivist; în absența acestui material, nicio interpretare, nicio teorie, nicio dogmă istorică nu rezistă timpului și judecăților de valoare. Dumitru Suci aparține amintitei categorii de istorici, practicând o cercetare tradiționalistă, susținută pe baze trainice de factologia documentară. În plus, de reținut, autorul pornește de la premisa clară a istoriei naționale românești, demnă de a fi elucidată „așa cum a fost” („so wie sie eigentlich gewesen ist”, în ilustra formula a lui Leopold Ranke) și în conformitate cu adevărul, dar neapărat prin comparație cu istoria națională a vecinilor maghiari și a confracților de luptă slavi sudici și apuseni.

Mă opresc asupra unor noțiuni și concepte pe care cercetătorul tinde să le impună în istoriografia noastră. Dumitru Suci susține necesitatea înlocuirii termenului de revoluție pașoptistă în rândurile românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina, cu cel de „Război Național împotriva centralismului maghiar de stat”, aidoma războaielor naționale purtate de celelalte națiuni nemaghiare din Ungaria Coroanei Sfântului Ștefan, „declarată în grabă și fără temei mare stat unitar național maghiar centralizat în jurul Pestei sub comanda guvernului și parlamentului ungar, în care ungurii constituiau minoritatea și neungurii majoritatea locuitorilor țării” (p. 6). Ceea ce se cunoaște îndeobște ca fiind „Programul de la Blaj” este considerat de autor drept „program minimal”, în vreme ce „programul maximal” ar fi trebuit să prevadă formarea unui singur stat românesc național și autonom într-o Austrie Mare federalizată, tot astfel cum plănuiseră pentru slovaci și croați František Palacký și Ogarev-Ostrojsky. Conexiunea dintre dezvoltarea programelor naționale românești și „revendicarea fundamentală a federalizării etnice” este o altă idee îndrăgită de cercetător, pe care a dezbătut-o pe larg în cartea *Evoluția ideii de Europă Unită* (2007).

Comparațiile revin, mereu și mereu, nu doar în spațiu, ci și în timp: „aceste Războaie Naționale pun pe scena istoriei problema esențială a restructurării fundamentale a statelor istorice pe baza principiului naționalității, interpretat în sensul real și plenar al noțiunii, al emancipării celor cucerți și asupriți prin federalizare etnică și punere pe picior de egalitate cu națiunea ungară și cu cea austriacă dincolo de Leitha. Credem că, într-o oarecare măsură, Războaiele Naționale din 1848-1849 din Monarhia Habsburgică reproduc pe o scară mai mică ceea ce s-a întâmplat pe o scară mai mare în primul Război Mondial” (p. 21). Sau: „Războiul Național româno-maghiar pentru Ardeal din 1848-1849 anunță, este într-un fel preludivul lansat peste timp și peste generații al Războiului de Eliberare și Întregire Națională din 1916-1918” (p. 25).

Caracterul „Războaielor Naționale” duse de români, sârbi, cehi, slovaci, croați nu poate fi decât just, de apărare, defensiv; „aceste Războaie Naționale au fost necesare și obiective” (p. 22), fiind vorba de lupte „pentru teritorii dintre cuceritori și cucerți”. Abia anul 1918 a adus respingerea „minorităților dominante” de către majoritățile naționale, odată cu destrămarea conglomeratelor multietnice și crearea statelor naționale.

În ultimele pagini ale volumului, făcând apel și la un citat din cartea sa apărută în 2002 despre Geneza dualismului și istoriografia contemporană, autorul reia ideea că, în primăvara lui 1848, avem de-a face cu numai „două revoluții dualiste” – cea austriacă și cea maghiară, care în pofida conflictelor dintre ele au urmărit instaurarea avant la lettre a dualismului, pe când românii și slavii din Imperiul habsburgic au declanșat „o luptă politică sau militară antidualistă” (octombrie 1848 – august 1849), împotriva „statutului de hiloți politici” care li s-a impus atunci, ca și mai târziu, la 1867. Cuprins de avântul argumentării insistente, Dumitru Suci recurge la un stil liber și frust. Dacă anterior nu-și refuzase plăcerea de a reda

anumite formule licențioase extrase din documente (p. 220), acum autorul atinge un punct culminant din perspectiva licenței poetice: „Ne cerem scuze dacă la sfârșitul acestui material, cu un caracter mai mult tehnic, de reconstituire, decât teoretic, ne-am repetat, dar nu regretăm, deoarece un vechi proverb spune că trebuie să batem șaua pentru a pricepe iapa, mai ales dacă aceasta este îndărătnică, are sau se face că are urechea sută și nu aude ceea ce trebuie să audă” (p. 240). Și mai departe, crescendo: „De fapt aici este vorba nu de necesitatea de a bate șaua, ci de obligația de a bate seile pentru a pricepe iepele, adică de a lămuri cele două componente, academică și universitară, în materie de istoriografie modernă, că este necesar să se adâncească studiul genezei dualismului, să definească luptele politice pașoptiste nemaghiare și negermane ca fiind în primul rând prin caracteristicile lor esențiale și fundamentale nu Revoluții, ci Războaie Naționale. [...] În concluzie, istoriografia noastră este pe calea cea bună, dar mai trebuie să facă doi pași înainte, și anume să denumească mai precis și mai clar fenomenele și conflictele din primăvara lui 1848 ca Războaie Naționale și regimul instaurat atunci ca dualism, dărâmat în toamnă ca urmare a rezistenței celor asupriți, a contradicțiilor survenite între stăpâni și să explice legăturile clare între dualismul habsburgic nobiliar, stăpânirea duală istorică ce a limitat absolutismul monarhic, dualismul din 1848 și cel din 1867, care-i așterne și pregătește din interior Austro-Ungariei începutul sfârșitului” (p. 241).

Personal, îi dau dreptate autorului în ceea ce privește utilizarea termenului de „Război Național”, pentru denominarea mai potrivită și înlocuirea etichetei mai improprie, folosită până acum, de „război civil în Transilvania” (octombrie 1848 – august 1849). Nu pot fi de acord și nici nu văd utilitatea demersului de a se renunța la termenul de revoluție, atunci când vine vorba de naționalități neaustriece și nemaghiare. Trimit la un studiu în care am detaliat pe larg concepția privitoare la cele *Trei națiuni, trei revoluții în Transilvania la 1848* (publicat în volumul *Călător prin istorie. Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 de ani*, Academia Română, Cluj-Napoca, 2010, p. 215-232), unde am expus cele trei stadii ale revoluției, definite de *Enciclopedia Blackwell* a gândirii politice (1994), respectiv: colapsul statului, competiția dintre pretendenți pentru autoritatea centrală și stabilirea noilor instituții. Nu numai aceste stadii se regăsesc în revoluțiile naționale pașoptiste din Ardeal, ci și următoarele faze: 1. faza asociaționistă; 2. faza marilor adunări naționale; 3. faza programatică; 4. faza petiționară; 5. faza electorală; 6. faza înarmării naționale; 7. faza războiului civil. Cu alte cuvinte, războiul național reprezintă ultima fază a revoluției naționale, deși dublu ca durată (11 luni), este drept, față de celelalte faze revoluționare din Transilvania (6 luni).

De asemenea, nu agreez nici ideea unui „dualism” înaintea dualismului (la 1848 și la 1867), având corespondentul german de „Ausgleich” (cu sensul de: echivalare, nivelare, egalizare), pentru simplul motiv că, deși proclamate și pregătite de niște comisii legislative speciale, nici uniunea Transilvaniei cu Ungaria, nici independența de stat a Ungariei nu au intrat în vigoare, la 1848 sau 1849, nefiind aplicată nici măcar o singură stipulație ori lege care să ateste că Cisleithania și Transleithania au devenit egale-n rang. Așadar, fără a acorda fenomenului o însemnătate mai mare decât merită, putem admite că în anii pașoptiști a avut loc o primă tentativă dualistă eșuată tocmai grație revoluțiilor și războaielor naționale ale românilor și slavilor din Monarhia habsburgică.

Neîndoielnic, contribuția semnată de Dumitru Suci este stimulativă pentru dezbateri istoriografice ulterioare asupra unor concepte primordiale, de maximă importanță, cu care operează istoricii. Autorul ne reamintește că aceste concepte nu constituie un dat pentru totdeauna, că ele pot fi și trebuie repuse în discuție, în spiritul onestității și al verității istoriei.

Ela Cosma

Gelu NEAMȚU, „Religia română” în Transilvania 1848-1918, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2010, 222 p.

Cei tentați să creadă că această carte ar fi un instrument, fătîș ori ascuns, de propagandă ultranaționalistă vor fi dezamăgiți. Nici vorbă, nici pe departe!

Titlul cărții – unul dintre conceptele genial actualizate (după documente de epocă) și puse în mișcare de decanul studiilor asupra mișcării pașoptiste a românilor din Transilvania, Gelu Neamțu – se

referă, de fapt, la acea „religie” supraconfesională românească, ce i-a unit pe ortodocși și greco-catolici în lupta lor națională comună, în perioada cuprinsă între revoluția de la 1848 și înfăptuirea Unirii cu Țara la 1918. Este chiar îndemnul oferit de August Treboniu Laurian, într-o scrisoare adresată din București lui George Barițiu (8 aprilie 1848): „Românii să-și aibă religia lor română, fără desbinare în uniți și neuniți” (p. 104)³.

Dedicat, de greco-catolicul Gelu Neamțu, ÎPS Ioan Selejan, arhiepiscop al Episcopiei ortodoxe a Covasnei și Harghitei, „ostaș credincios al românismului pe aceste meleaguri”, volumul „Înmănunchează în spirit ecumenic” 16 studii solide din punct de vedere științific. Spre deosebire de polemicile confesionale intraromânești, care întristează și cel mai adesea depun mare stăruință pentru o cauză cel puțin nevrednică, dacă nu dăunătoare, cartea istoricului clujean subliniază cu certitudine colaborarea bisericii ortodoxe cu cea greco-catolică din Transilvania (1848-1918/1923). Cu toate că unitatea religioasă a românilor ardeleni va rămâne o aspirație, ea va fi transfigurată în unitatea națională.

De ce era și este necesară această carte? În *Argument*, autorul se confesează: „Acest paradox istoric al realizării Unirii celei mari, dar al menținerii dezbinării confesionale m-a motivat zeci de ani în cariera mea și am încercat să-mi explic fenomenul [...] pentru a înțelege dacă pragul despărțirii ar fi putut fi trecut sau nu. Acasă am fost educat să respect ambele confesiuni care erau reprezentate în familia mea, așa încât problema unirii religioase m-a motivat și mai mult” (p. 11).

Din această motivație profundă decurge aplecarea istoricului asupra unei figuri uriașe a istoriei moderne a românilor, Andrei Șaguna, a cărui statură impresionantă, acoperită de colbul uitării timp de un veac și jumătate, este dezgropată și venerată ca erou al neamului și credinței abia în zilele noastre.⁴ Două dintre studiile volumului de față se referă la Andrei Șaguna, într-unul conturându-se imaginea episcopului de la 1848 în postura de „rege” neîncoronat al românilor, iar celălalt demistificând episodul din 1847, legat de arestarea Ecaterinei Varga.

Alte două studii dezvăluie persecuții și abuzuri îndreptate împotriva unor preoți ortodocși din Transilvania în vara lui 1848, dar și „martiriul bisericii greco-catolice” în timpul revoluției pașoptiste. Cercetătorul subliniază, în repetate rânduri, ideea, logică de altfel, că prin agresarea și exterminarea preoțimii române, indiferent de confesiune, se urmărea cea mai simplă metodă de decapitare a mișcării revoluționare a românilor ardeleni. Autorul ilustrează politica de prigonire făcând apel la numeroase date și anexe documentare.

Dacă tatăl lui Alexandru Papiu Ilarian, preotul Ion Bucur Pop din Budiul de Câmpie, se bucură de atenția istoricului, care conturează portretul biografic al acestui erou și martir, în contrapartidă, este subliniată și morala negativă oferită de conduita a doi preoți din Blaj, delatori la 1848: Constantin Alutan și Grigore Elekeș.

Date statistice și aspecte inedite reflectă atât *Drama preoțimii române din Transilvania*, cât și situația dezastruoasă a școlilor blăjene în anii 1849-1852, pentru ca studiul ce dă încărcătura teoretică a

³ Dacă s-ar întreba cineva cum s-ar fi putut înfăptui concret „religia română”, iată ce scria pe 3 aprilie 1848 același, *nota bene*, greco-catolic A.T. Laurian: „Să se adune românii, să se unească între sine. Lege română, fără deosebire de uniți sau neuniți. Cereți arhiepiscop românesc în Transilvania. *Stricați unirea cu catolicii* (s.m.). Ocupați episcopiile din Bănat cu români. Doi episcopi în Bănat, unul la Arad, unul la Oradea, unul la Cernăuți, doi în Transilvania, va să zică opt. Aceștia pot să aibă un Arhiepiscop român. Cereți sobor universal românesc” (p. 104). Iar la 1850, Alexandru Sterca Șuluțiu a militat pentru unirea religioasă prin atragerea ortodocșilor la biserica greco-catolică, cf. Gelu Neamțu, „*Religia română*” în *Transilvania*, p. 149.

⁴ Preocupările lui Gelu Neamțu legate de personalitatea mitropolitului l-au condus încă cu mulți ani în urmă la intuiția și inițiativa, pe care le mărturisește în carte: „Ca epilog al acestor preocupări, la Simpozionul *Andrei Șaguna și Revoluția de la 1848*, din 4 iulie 1998 de la Sfântu Gheorghe, am avut prilejul și eu, un credincios greco-catolic, să-mi pun primul semnătura (alături de distinși deputați, senatori și oameni de știință) pe Apelul către Prea Fericitul Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu rugămintea ca Sfântul Sinod să hotărască sanctificarea Mitropolitului Andrei Șaguna, canonizare inițiată de Fundația Andrei Șaguna în 1993” (p. 13). Andrei Șaguna, mitropolit al Ardealului între 1864 și 1873, va fi canonizat pe data de 29 octombrie 2011 în Catedrala Mitropolitană Ortodoxă din Sibiu. Ziua sa de pomenire va fi 30 noiembrie.

volumului să trateze despre *Unitatea religioasă, numită în epocă religia română – aspirație majoră a românilor din Transilvania în timpul revoluției de la 1848*.

Alexandru Sterca Șuluțiu este prezent în carte, mai întâi printr-un document din 3 noiembrie 1849 cu privire la apărarea limbii române, iar mai apoi prin implicarea sa ca mitropolit unit în lupta pentru drepturi naționale românești în anul de bun augur 1861. Cercetătorul descoperă „un caz rarissim de autocenzură”, atunci când, la cererea lui Emanoil Gojdu, mitropolitul așterne pe hârtie gravaminele românilor ardeleni.

Spre finele secolului al XIX-lea se plasează mai multe acțiuni ce demonstrează cooperarea bisericilor române surori: comemorarea împreună în 1885 a centenarului execuției eroilor răscoalei de la 1784-1785 (într-o vreme când o slujbă de pomenire sau un simplu parastas însemnau încălcarea interdicției exprese a autorităților și atrăgeau „cea mai gră răspundere”, p. 165); sprijinul financiar acordat de ortodocșii din Iași, în frunte cu profesorul Ioan Paul, gimnaziului greco-catolic din Blaj la 1893; în fine, conferința (ecumenică am spune azi) de la Cluj din 1897, când ortodocșii au susținut autonomia bisericii greco-catolice. Toate aceste evenimente și acțiuni sunt detaliate în studii aparte.

De o factură deosebită sunt ultimele două studii din acest volum. Unul dintre acestea reface *Începuturile bisericii greco-catolice în Statele Unite ale Americii, susținute de emigranții români ortodocși*. Este evidențiată contribuția lui Epaminonda Lucaciu, fiul lui Vasile Lucaciu, ca prim preot greco-catolic în America, în anii 1905-1909. De altfel, Gelu Neamțu continuă, prin acest articol, demersul său mai vechi dedicat primului val de emigranți români peste Ocean – demers concretizat, de pildă, în volumul *Ciobani români în Montana. Romanian Shepherds in Montana*, ediție bilingvă, Edit. „Dragoș Vodă”, Cluj-Napoca, 2003. Studiul final al cărții de față vorbește despre *Eforturile lui Onisifor Ghibu pentru Unirea confesională (1918-1923)*, istoricul înfățișându-ne un text, intitulat *Ultima etapă a unirii românilor: Unirea religioasă*, aparținând celui ce avea să devină primul profesor „epurat” și pensionat forțat din Universitatea clujeană, al cărei principal ctitor fusese la 1919. Este salutară restituția istoricului Gelu Neamțu, în condițiile în care Onisifor Ghibu a dobândit recunoaștere UNESCO, nu și reabilitarea integrală și omagierea sa cum se cuvine în cadrul culturii române.

Cartea semnată de Gelu Neamțu îndeamnă la reflecție din mai multe motive. Pe de o parte, ea promovează neuitarea și cultivarea memoriei înaintașilor străluciți ai neamului. Pe de altă parte, în lumea contemporană plină de tensiuni și lipsită de valori, cartea conturează un filon nu religios, ci etic, moral și deplin științific, un ghid bun de navigare în vremuri tulburi. În fine, ea susține o atitudine istoriografică de apreciere, respect și recunoaștere față de moștenirea spirituală a propriului nostru popor, fără a aduce prin aceasta atingere celor de altă limbă și simțire. Povestea curge frumos, este scrisă cu suflet și se citește pe nerăsuflăte.

Ela Cosma

Svetlana SUVEICĂ, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928). Modernizare prin reforme*, Chișinău, Edit. Portos, 2010, 360 p.

Integrarea Basarabiei în statul național unitar român după Primul Război Mondial a fost punctul de plecare al unor ample transformări politice și social-economice, care au schimbat din temelii întreaga viață internă a provinciei, în comparație cu epoca dominației țariste, un regim reacționar retrograd care a avut drept unic scop conservarea unor structuri sociale și politice anacronice, desnaționalizarea populației și chiar a aristocrației autohtone. Modernizarea prin reforme, acesta este elementul esențial care străbate întreaga viață obștească a provinciei. Datorită acestor reforme, locuitorii Basarabiei au devenit cetățeni conștienți și liberi să-și exprime și să-și apere convingerile politice, liberi să-și cultive loturile de pământ primite în folosință după reforma agrară, liberi să participe la rezolvarea treburilor obștești, liberi să pomească o mică afacere, dacă aveau spiritul întreprinzător necesar.

Asemenea schimbări de amploare au stârnit, desigur, interesul a numeroși istorici, nu numai din Republica Moldova și România, dar și din alte țări ale Europei, pentru care societatea basarabeană este o pată interesantă de culoare în peisajul continental. Dezbaterile continuă și în momentul actual, iar demersul științific

laborios al Svetlanei Suveică, conferențiar la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău, reprezintă un produs științific de ultimă oră al acestor căutări. După cum reiese din cuvântul introductiv semnat de profesorul Ion Agrigoroaie, ea a beneficiat de o experiență bogată obținută în Republica Moldova, Rusia, Ungaria, Marea Britanie, SUA, dobândind o prestanță științifică internațională. Cartea de față este în primul rând rezultatul pregătirii doctorale la Universitatea din Iași. Astfel stând lucrurile, ea este autorizată să-și exprime o opinie proprie cu privire la semnificațiile și conținutul procesului de modernizare. Este interesant că nu opune ferm tradiția și modernizarea: „tradiția, în diverse forme de manifestare, reprezintă substratul pentru modernizare, și nu opusul acesteia. Cu alte cuvinte, tradiția reprezintă un cadru inițial de referință, iar modernizarea-drept o finalitate a unui proces continuu.” Aceste considerații sunt formulate într-o *Introducere* care tratează, pe de o parte, modernizarea României interbelice în context est-european, pe de altă parte, modernizarea Basarabiei în context general românesc prin prisma reperelor interbelice. *Introducerea* înfățișează, de altfel, o diversitate de opinii demnă de luat în seamă cu privire la conținutul noțiunii de modernizare, atât la nivel continental european, cât și la nivelul societății românești, cu specificul aparte al peisajului social basarabean.

Având în vedere cele de mai sus, autoarea își propune drept obiectiv al cercetării stabilirea cadrului dezbaterilor teoretice privind căile modernizării Basarabiei în ansamblul societății românești, precum și reacțiile la modernizare ale elitelor românești și basarabene, determinarea factorilor de ordin intern și extern care au conturat specificul procesului de modernizare a provinciei, obiectivele și etapele legiferării reformei electorale, agrare și administrative, rezultatele și impactul reformelor asupra vieții sociale din Basarabia.

Primul capitol se referă la aplicarea reformei electorale în Basarabia prin legiferarea dreptului de vot universal și alte elemente ale legislației electorale. După părerea noastră, cea mai importantă urmare a acestei reforme a fost aceea că majoritatea locuitorilor au fost stimulați să participe activ nu numai la alegeri, ci și la întreaga viață publică, sprijinind formațiunile politice de care se simțeau pe moment cel mai atașați. Mobilizarea cetățenilor la procesul electoral a fost însemnată, având în vedere că peste 70% dintre cetățenii cu drept de vot din Basarabia au participat la alegerile pentru Adunarea Deputaților și peste 66% la cele pentru Senat. Varietatea peisajului politic a devenit evidentă, formându-se numeroase partide politice locale (Partidul Țărănesc), dintre care unele se vor afilia Partidului Național Liberal, Partidului Poporului sau Partidului Național Țărănesc. Dacă în primele alegeri partidele locale au avut o audiență deosebită, ulterior partidele guvernamentale au obținut rezultate mai bune în Basarabia, decât în restul țării. Libertatea vieții politice era înfinit mai mare decât în vechiul regim țarist sau în Uniunea Sovietică învecinată, deși era grevată de numeroase imperfecțiuni. Partidele aflate la putere comiteau numeroase abuzuri în timpul alegerilor și al campaniei electorale, după cum reiese din numeroase exemple înșirate la acest capitol. Pe de altă parte, însuși sistemul electoral în vigoare deturna exprimarea reală a convingerilor majorității populației, de vreme ce femeile nu aveau drept de vot, iar sistemul „primei majoritare” instituit în anul 1926 acorda o pondere exagerată formațiunii politice învingătoare. Nivelul scăzut de cultură politică al majorității votanților contribuia, de asemenea, la posibilitatea manipulării opiniei publice. Dar un mare pas înainte fusese făcut, de vreme ce cetățenii de rând au devenit conștienți că pot influența deciziile elitelor politice prin participarea la procesul electoral. Aceasta a dus la emanciparea politică a majorității populației, care participa la viața obștească în limba maternă, spre deosebire de situația din vechea Rusie.

Emanciparea politică a fost însoțită de un înalt grad de emancipare socială, datorită efectelor reformei agrare. Capitolul referitor la implementarea reformei agrare în Basarabia este foarte semnificativ pentru studierea transformărilor fundamentale care s-au petrecut în domeniul proprietății și relațiilor agrare în această provincie. După cum reiese, Decretul-lege referitor la exproprierea pământurilor cultivate din Basarabia din 22 decembrie 1918 și Legea de reformă agrară pentru Basarabia din 13 martie 1920 s-au dovedit a fi mai radicale decât decretul pentru restul provinciilor. În Basarabia urma să fie expropriat proprietarul, și nu proprietățile, ca în Vechiul Regat. Ca urmare, s-a ajuns la o mare suprafață expropriată, care urma să fie gestionată și distribuită țăranilor cu dreptul la împroprietărire de către o instituție specială, denumită Casa Noastră. Autoarea urmărește cu multă atenție și cu un deosebit simț pentru detaliu desfășurarea reformei agrare în condiții extrem de complexe în ce privește peisajul social și național. Procesul exproprierii, desfășurarea lucrărilor de împroprietărire, rezultatele și consecințele reformei agrare sunt înfățișate în mod convingător

cititorului. După cum reiese din anexele volumului, până la 1 aprilie 1922, au fost expropriate definitiv în Basarabia 3912 proprietăți cu o suprafață de 1.626.391 ha, din care au fost împrăștiate 922 de comune cu o suprafață de 654.318 ha. Înzestrarea modestă a gospodăriilor se explică, printre altele, prin faptul că 26,4% din suprafața expropriată a fost trecută în rezerva de stat, proporție pe care autoarea o consideră exagerată. Reforma agrară nu a scăpat țărănimea de griji și de sărăcie, mai ales în condițiile în care prețurile produselor agricole pe piața mondială erau în continuă scădere. Dar țăranii produceau în primul rând pentru asigurarea consumului familiei, iar din statistici reiese că a sporit semnificativ cantitatea de cereale utilizate pentru subzistență. Această situație contrasta iarăși în mod semnificativ cu situația din Ucraina Sovietică învecinată, unde, după cum se știe, colectivizarea forțată a dus la moartea prin înfometare a milioane de persoane.

Modernizarea vieții administrative a Basarabiei constituie subiectul unui capitol distinct care abordează această problemă din perspectiva descentralizării administrative. Zemstvele basarabene care funcționau în ajunul Unirii ar fi trebuit să dețină și un rol de autoadministrare, dar în realitate nu erau decât niște instrumente docile și comode pentru executarea dispozițiilor guvernului țarist. Legea administrativă din 1925 ar fi trebuit să încurajeze în mai mare măsură autogospodărirea locală, dar, de fapt, guvernul liberal nu dorea să piardă controlul în teritoriu, astfel că centralizarea s-a menținut în practică până la Legea administrativă adoptată în 1929 de guvernul național-țărănesc. Atribuțiile reale, statutul și activitatea funcționarilor publici din Basarabia sunt studiate într-un subcapitol special, care așează procesele administrative în dimensiunea lor reală. Reiese că, în comparație cu situația de dinainte de 1918, gradul de descentralizare administrativă era, începând cu anul 1925, mai ridicat totuși.

Încercarea temerară a Svetlanei Suveică de a avea o imagine redimensionată asupra vieții obștești din Basarabia în primul deceniu interbelic se desfășoară într-o notă care oscilează între optimism și pesimism. Desigur, aprecierile de natură calitativă sunt mai greu de efectuat, spre deosebire de cele de natură cantitativă, pentru care există statistici mai mult sau mai puțin exacte. Este de apreciat efortul științific evident al autoarei de a adopta o metodologie științifică matură și echilibrată, pe baza unei vaste documentații din arhivele Republicii Moldova, României și Marii Britanii, precum și a unei bogate literaturi istorice. Rezumatul substanțial în limba engleză asigură consultarea acestei cărți meritorii de către cititori din numeroase alte țări.

Ludovic Báthory

Vadim GUZUN, *Marea foamete sovietică 1926-1936*, Baia-Mare, Edit. Universității de Nord, 2011, 380 p.

Apărută în vara anului 2011, lucrarea istoricului Vadim Guzun tratează, din perspectiva unor documente arhivistice, problematica a ceea ce a rămas cunoscut în istorie sub numele de „marea foamete sovietică”. La baza lucrării stau documentele consultate de autor în arhivele românești, rusești și occidentale. Cei care vor avea curiozitatea să citească această lucrare vor constata că Vadim Guzun nu s-a oprit doar la simpla publicare a unor documente, ci s-a încumetat să întreprindă o analiză a cauzelor, caracterului și consecințele uneia dintre cele mai mari tragedii ale secolului XX – foametea – organizată și impusă de autoritățile de la Kremlin, în contextul și sub pretextul industrializării, dar și al colectivizării declanșate de liderii sovietici.

Din capul locului remarcăm, fără teamă de a greși că, în încercarea de a reconstitui o serie de realități din fosta Uniune Sovietică din perioada interbelică, autorul a reușit să aducă elemente de noutate asupra modului în care foametea a fost utilizată ca instrument politic în procesul de consolidare a sistemului administrativ comunist din URSS. Și, chiar dacă avem în față un volum cu foarte multe documente publicate, așa cum ni se înfățișează și așa cum este structurat în cele cinci capitole ale sale, cartea îmbie la o lectură pe nerăsuflăte prin ineditul informațiilor sale.

După o scurtă introducere, în primul capitol analiza autorului s-a îndreptat asupra stadiului cercetărilor problematice foametei din URSS. Sunt prezentate punctele de vedere ale unor istorici, curente, școli istoriografice, dar, în acest context, este scos în evidență efortul istoriografiei ucrainene de a promova cercetările în domeniu. Din sumara, dar pertinentă și foarte utilă trecere în revistă a ceea ce

s-a scris până acum despre acest subiect, cititorul poate ușor remarca discrepanțele și punctele de vedere diferite exprimate de istorici de-a lungul timpului. Capitolul al II-lea este consacrat analizei situației românilor (moldovenilor, cum apare în diferite documente) din Republica Autonomă Socialistă Sovietică Moldovenească. Vadim Guzun realizează și o comparație între foametea din 1926-1936 și cea din 1946-1947 din Republica Moldova, prezentând, în acest ultim caz, încercările locuitorilor disperați de a trece în România pentru a se salva. În paginile acestui capitol, autorul a considerat necesar să amintească și despre Raportul Comitetului pentru Afaceri Politice, raport care a stat la baza adoptării, în aprilie 2010, a Rezoluției Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, intitulată: *Comemorarea victimelor Marii Foamete din URSS*.

Capitolul III, interesant intitulat *Revoluția arhivelor* găzduiește în paginile sale analize istoriografice inedite asupra a ceea ce s-a publicat în Rusia, Ucraina și în diferite țări occidentale despre subiectul tratat în volum, publicații care au la bază documente existente în colecțiile arhivistice ale acestor țări.

Un capitol pe care îl consider extrem de important și pentru cei care studiază istoria contemporană a României și, în special, activitatea diplomaților români, este cel de-al patrulea. Este un capitol de mare întindere, dacă privim structura lucrării în ansamblul său, în care sunt publicate numeroase note informative trimise de legațiile României în țările cu care Bucureștii aveau relații diplomatice, note în care erau prezentate realități sovietice, reacții ale autorităților, situația și starea de spirit a populației și alte informații inedite la care putea avea acces personalul diplomatic român.

Ultimului capitol îi sunt dedicate un număr mai redus de pagini, în care este evocată situația internă a Uniunii Sovietice dinaintea invaziei germane din 1941. Volumul se încheie cu prezentarea surselor bibliografice folosite și cu un indice de nume de persoane, localități și termeni specifici ariei de cercetare.

După această sumară prezentare, înainte de a încheia, nu putem să nu remarcăm faptul că, prin această lucrare, literatura de specialitate din România se îmbogățește, deoarece subiectul este încă sumăr abordat la noi în țară, volumul, în ansamblul său, constituind nu doar un documentar al perioadei, ci și un model de cercetare și analiză a altor teme și evenimente ale epocii comuniste. În același timp, fără teamă de a greși, putem spune, pe de o parte, că volumul are și un scop didactic, în sensul că poate fi folosit în debaterile purtate în universități, în cadrul seminariilor de istorie contemporană. Pe de altă parte, poate fi considerat și un „deschizător de drum”, care să precedă lucrări mai ample în domeniu.

În fine, serioasă și atractivă deopotrivă, lucrarea lui Vadim Guzun dispune de avantajul major de care poate beneficia o carte, acela de a fi cât mai mult citită, reeditată și tradusă. Salutăm opțiunea referenților științifici, prof. univ. Vasile Pușcaș și cercet. dr. Lucian Nastasa-Kovács, de a recomanda publicarea acestei lucrări, dar și aceea a editorilor de a accepta tipărirea și de a realiza, din punct de vedere grafic, o lucrare de excepție.

Marcela Sălăgean

Simbolurile naționale ale Republicii Moldova, Academia de Științe a Moldovei, Instituția Publică „Enciclopedia Moldovei”, Chișinău, 2011, 636 p.; Republica Moldova, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Studii Enciclopedice, Chișinău, 2011, 800 p.

Efortul de redefinire identitară și tematică, ilustrat printr-o altă /nouă încercare de abordare conceptual-metodologică, proprie stadiului evolutiv al istoriografiei din Republica Moldova în urma evenimentelor petrecute între anii 1989-1991, a generat un parcurs extrem de sinuos și marcat de avatari în fața de „tranzitie”, acutizată problematic datorită impactului factorului politic, îndeosebi pe traseul deceniului prim al mileniului trei. Dacă fenomenul de reevaluare a paradigmei scrisului istoric din fostele state socialiste a vădit, cu minore diferențe cazuistice, valențe echilibrate și perfectă sinonimie în explorarea și exprimarea hermeneutizată a trecutului comun, – dominat de existența tezei unice viabile în cazul majorității țărilor declarate „naționale”, – în situația republicilor unionale abolite după

destrămarea Uniunii Sovietice, multe dintre ele coagulate, deloc formal, în varianta CSI (Comunității Statelor Independente), subordonată total Rusiei, mobilitatea sintagmei vizând gradată lichidare a canonului dogmatic impus de sistemul comunist a afectat serios rețeaua de repere programatice edificată de mănunchiul de specialiști apelând la posibilitatea utilizării virtuților dialogului și a democratizării comunicării profesionale, scutită de ingerințe confesionale/etnice/politice, în sensul estompării și eliminării concurenței instaurate premeditat în ideea deplinei valorificări, în spațiu și timp, a principiului „divide et impera”. Încă din timpul relaxării ideologice survenite la mijlocul anilor '80 ai secolului XX, frontul istoric din RSSM a demonstrat incipiente tentative de liberalizare într-un dublu plan, programatic și faptic, ilustrate prin minime retușări de clișee, prejudecăți, stereotipii etc. persistente în substanța multor elaborate cu caracter analitic ori sintetic. Demersul referitor la revizuirea generală în formă și fond a luat amploare în anii '90, determinat fiind de un context intern și extern total modificat întru statuarea opțiunii exprimării libere a Republicii Moldova în concertul națiunilor nou apărute în centrul și sud-estul continentului. Încercările firave în debut au dovedit consistență prin variate modalități de formare și informare publică, concretizate în asociații, societăți, reuniuni de profil, menite a implica în dezbateri de specialitate, – prin aportul și medierea unor specialiști străini, cu definit loc/rol în gradată schimbare a atitudinii față de trecutul propriu ori comun, avându-se primordial în vedere atât amalgamul etnic și confesional existent în noile cadre statale într-un raport de aproximativ 75/25%, conform datelor ultimului recensământ din anul 2004⁵, cât și absența unui duct conceptual-metodologic, coerent și principial acceptat de reprezentanții scrisului istoric tradițional și modernist/novator, grupați în centre de interes și prestigiu nu doar strict intelectual/profesional, de sorginte locală (Chișinău) sau națională (Bălți, Cahul, Tiraspol etc.), ci și în funcție de orientări ideologice/pragmatice, sau de oportunități biologice/generaționiste, ori chiar intenții politice detașabile îndeosebi între 2001-2008. Strădaniile de comensurare introspectivă a fiabilității etice/morale și profesionale a grupului de istorici „moldoveni” activând în instituțiile de specialitate patronate de Academia de Științe a Moldovei, în rețeaua de centre universitare, de stat și particulare (Chișinău, Bălți, Cahul, Tiraspol), în așezămintele muzeale, bibliotecărești și muzeale, a facilitat stabilirea aleatorie a două ireconciliabile curente/direcții/tendințe alimentând strategia și tactica întrebuintate pentru a inculpa/disculpa veridicitatea setului de opinii „pro” și „contra” vehiculat de către: a) „moldoveniști/statalitariști”, partizani ai reluării și dezvoltării univoce a conceptului de „istoria Moldovei”, influențați fiind de solicitări emergente ideologic din imediată proximitate statală (Rusia și Ucraina), de clemența reclamării internalizate survenită dinspre rezistența locală, datorată pleiadei de „foști” și re-democratizați istorici, integral formați și „mancurtizați” în epoca dominației sovietice; b) „moldoveniști/româniști”, aripă distinctă prin concretul biologic și mental semnat de segmentul de cercetători și universitari, educați prioritar în străinătate (Europa, Statele Unite, România, Rusia și Ucraina „post” 1989/ 1991 etc.) și reînțorși cu un alt/nou mod de a raționa și acționa în parametrii viabil adaptați ecumenismului intelectual impus de Comunitatea Europeană. Interferențele și clivajele apărute firesc în formă și fond au condus gradual la închegarea unor alianțe funcționând temporar ori permanent și generând producții de carte istorică (elaborată cronologic/tematic)⁶, vizibil departajată însă noțional în ceea ce privește disputa metodologică privind sumarul și adresabilitatea manualelor de istorie („integrată” versus „istoria Românilor”)⁷.

Într-o atare conjunctură specifică nu numai dezvoltării scrisului istoric din Republica Moldova, un numitor comun și probabil un mod provizoriu de aplanare a pregnanței deosebirilor de vederi (dpv. istoric/politic etc.) îl constituie tocmai activitatea comună în redactarea și publicare unor esențiale instrumente de lucru, cu tentă enciclopedică, menite să consemneze atât nivelul evolutiv atins într-un anume tărâm ori în totalitatea domenală perieghizată, cât mai ales să legitimeze pe seama opiniei publice străine, în gen de aventură „carte de vizită”, reușitele dobândite în varii direcții de tânăra entitatea statală cu vechime de numai două decenii, fiindând într-un notabil areal geostrategic.

⁵ Cf., *Republica Moldova*, Chișinău, 2011, p. 126.

⁶ Vezi Ion Țurcanu, *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*, Chișinău, 2004; Idem, *Bibliografia istorică a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, 2005.

⁷ Vezi Sergiu Musteață, *Educația istorică, între discursul politic și identitar în Republica Moldova*, Chișinău, 2010.

Conotația festivă marchează apariția celui dintâi tom discutat în continuare. Editarea sa promptă s-a datorat omagierii intervalului scurs de la adoptarea stemei oficiale și a drapelului cu însemnele respective, dar și ca recunoaștere a devoțiunii subliniate în spațiu și timp de colectivul de heraldiști și, mai ales, de comemorarea unei noi sărbători naționale instituite la 27 aprilie 2011. Însemnele simbolistice reunite acum și astfel, prin osârdia unui compact grup de colaboratori – experți în multe și variate domenii, (13 co-autori: istorici, filologi, politologi, economiști, între care figurează și Ion Xenofontov, autorul disertației susținute la Universitatea clujeană!), aureolați de girul unor personalități unanim recunoscute (academicienii Andrei Eșanu, Demir Dragnev, Mariana Șlapac; specialiștii locali, Silviu Andrieș-Tabac, Anatol Eremia, Gheorghe Gonța, Ion Jarcuțchi, Constantin Manolache, Vlad Mischevca, dar și din România: Alin Ciupală, Sorin Ifțimi, Cătălina Opaschi, Szekeres Attila István, Tolmács József etc.) –, multe deja funcționale, iar altele în curs de impunere, au menirea, unanim intuită și validată, să definească un asemenea evantai emblematic într-un extins spațiu de umană cognoscibilitate. Structurarea în distincte capitole din care răzbat secvențe exegetice, comprimate domenial și definite conceptual prin acribie/pertență și un stil accesibil/sobru, relevă un exercițiu combinativ, dublat de abundenta parte de ilustrare imagistică și documentară, plus remarcabilele anexe situate în terminal de fiecare capitol (istoric, economic juridic, militar etc.). Simbolurile național-statale majore (stema, drapelul, imnul) sunt urmate de cele derivate și complementare (ex. vexilologice), distincțiile statale, moneda națională, simbolistica corporativă, anume însemnele heraldice și vexilologice ale Armatei și Vămii, ale Academiei de Științe, dar și prezentarea armorialului teritorial al Republicii Moldova. Evocarea activității de profil a Comisiei naționale de heraldică, tabelul cronologic al datelor revelatorii pentru adoptarea simbolisticii naționale, bibliografia selectivă de specialitate și, îndeosebi, „Tabula gratulatoria” înregistrând actanții acestui volum, editat într-un tiraj de numai 500 exemplare, constituie etape ultime ale tratatului enciclopedic care încearcă și reușește de deplin să creioneze o stare de fapt, reprezentativă pentru existența de sine stătătoare a Republicii Moldova pe mapamond.

Colecția „Enciclopedia”, inițiată de un grup de specialiști și experți în diferite domenii, cu notabile antecedente profesionale și reuniți în cadrul recentului înființat Institut de Studii Enciclopedice (director, dr. Constantin Manolache, secretar științific, dr. Ion Xenofontov) din structura Academiei de Științe a Moldovei,⁸ și-a propus din debut să contribuie la promovarea imaginii statului independent Moldova pe arena internațională prin lucrări de vastă informație referitoare la ramuri importante ale științei, culturii și civilizației naționale. Temeritatea și temeinicia acestui lexicon general, apare ca o ediție revăzută și adăugită într-un minim interval temporal, concretizând astfel reușita propensiunii spre o relativă perfecțiune categorială, scutită de deliberata apartenență la comandamentele persuasive ale factorului politic. Segmentul „vertical” înfățișat majoritar de veritabili profesioniști (cercetători, universitari, arhiviști, bibliotecari, muzeografi, „tehnocrați”: economiști, juriști, politicieni, pedagogi, medici, culturologi, muzicieni, militari, figuri clericale, jurnaliști, „VIP”-ri tv, ONG-ști etc.), autohtoni și străini (Belarus, Bulgaria, Franța, Germania, Polonia, România, Rusia, SUA, Turcia, Ucraina (acad. Gheorghe Duca, Andrei Andrieș, Dan Berindei, Alexandr Ciubarian, Eugen Doga, Ion Druță, Andrei Eșanu, Mariana Șlapac; prof. Klaus Bochmann, Aurelia Hanganu, Ion Jarcuțchi, Krista Zach; Î.P.S. Vladimir etc.), în consens cu responsabilii celor 27 de compartimente și subdiviziuni (de la „Arta plastică” la „Urbanismul și arhitectura”), cu segmentul „tehnic” compus din consultanți și recenzenți (între care figurează și istoricii: Ion. Chirtoagă, Gheorghe Cojocaru, Nicolae Enciu, Andrei Eremia, Gheorghe Gonța, Mihai Tașcă etc.), redactorii științifici (Silviu Andrieș-Tabac, Mihai Cimpoi, C. Manolache, I. Xenofontov etc.), redactorii, corectorii, bibliografii (R. Vasilache, C. Slutu-Grama), cartografii, fotografii etc. Secvențele expuse în funcție de conceptul și metodologia reclamate de diversitatea tematică abordată în raport cu ordonarea logică statuată internațional de atari întreprinderi

⁸ Vezi, mai recent, vol. *Problemele actuale ale cercetărilor enciclopedice*, Chișinău, 2011, contribuțiile lui Constantin Manolache, Ion Xenofontov, *Deontologia cercetării enciclopedice*, p. 23-29, și Silviu Andrieș-Tabacu, Ion Xenofontov, *Simbolurile naționale ale Republicii Moldova în dimensiune enciclopedică*, p. 46-50.

enciclopedic-lexicografice, au fost următoarele: simbolurile; date generale; natura, populația (interesante dpv. istoric contextualizările de la p. 126-127 și 127-130); istoria (tratată de mari durate cronologice: veche, Valentin Dergaciov și Ion Niculiță; ev mediu timpuriu: Gheorghe Postică; Țara Moldovei până la mijlocul secolului al XIX-lea: Ion Chirtoacă, Demir Dragnev, Gh. Gonța; Basarabia (1812-1918): I. Jarcuțchi; Basarabia interbelică: Vitalie Ciobanu; 1940-1989: Vitalie Burlacu; 1989-2010: N. Enciu); bazele constituționale; organizarea administrativ-teritorială; legislația, economia (general: D. Dragnev; agricultură: D. Dragnev, I. Jarcuțchi); educația; știința (I. Jarcuțchi); cultura: limba și literatura, urbanismul și arhitectura, arta plastică, muzicală, coregrafia, teatrul, cinematografia, instituții de cultură (arhive: S. Andrieș-Tabac); protecția patrimoniului cultural (I. Xenofontov); sănătatea publică; calitatea vieții și protecția socială; religia și biserica (Diana Ețco, Emil Dragnev); politica externă; securitatea națională (C. Manolache); partide și organizații guvernamentale; mass-media și activitatea editorială; cultura fizică și sportul; turismul și agrementul. Însemnată conceptual și informativ persistă rubrica bibliografică, augmentată benefic prin procedeul actualizării titlurilor de carte și periodice (2011).

Chiar dacă o asemenea monumentală lucrare colectivă și cu un posibil/probabil iz de voalată tentă de vizibilizare (sigură) a valorilor proprii în străinătate poate ridica o sumedenie de întrebări legate de modalitatea de concepere și realizare, de atribuirea și delimitarea contribuțiilor specialiștilor proveniți din generații diferite, aparținând școlii formative vechi sau noi, acreditând idei și teze tradiționale/modernizatoare (lizibile îndeosebi în compartimentul dedicat trecutului național!), promovând intenții de variată intensitate valorică în spațiu și timp, – fără să omitem existența, „neutră” practic, dar „activă” ideatic, a factorului politic –, recunoaștem și subliniem însemnătatea reușitei modelului enciclopedic, conturat totuși într-un răgaz dificil pentru actuala Republică Moldova, confruntată permanent de dificultățile adaptării la sistemul democratic al „capitalismului sălbatic”. Pe când oare, și în România, o atare tratare sintetică, comparabilă cu similare exerciții în plan european? Când vom ajunge să răsfoim măcar versiunea „anastatică” a celor patru volume monumentale, realizate sub îndrumarea sociologului Dimitrie Gusti? Vom mai avea parte de *Enciclopedia istoriografiei românești* (stagnând din 2005!), un instrument vital în documentarea tagmei de profil din țară și străinătate? Ca și de alte mijloace și modalități de indispensabilă informare din alte domenii? Când se va pricepe că rodnicia faptului de cultură/educație și civilizație/sănătate reclamă prompte și continue investiții masive, ca și o necesară doză de răbdătoare și fructuoasă așteptare ?

Stelian Mândruț

William TAUBMAN, *Khrushchev. The man, his era*, London, Free Press, 2005

Despre succesorul lui Stalin la conducerea Uniunii Sovietice, Nikita Hrușciov, s-a scris mult. Dar nu întotdeauna adecvat. Lucrarea biografică a lui William Taubman completează un gol care și-a făcut prea multă vreme simțită prezența, propunând o fertilă introspecție în structura psihologică și mediul socio-politic care au contribuit la definitivarea personalității fostului lider sovietic, o adevărată sumă de contradicții. Pentru Taubman, acesta era „un om în al cărui caracter multe contraste erau puternic încrustate: atât un autentic credincios cât și un realist rece, un oportunist și totuși principial în felul său, temător de război și în același timp foarte dispus să îl riște, cel mai nepretențios om chiar și atunci când a deținut puterea și gloria care îi depășeau capacitățile, complice la rău profund, dar și făcător de mult bine”⁹.

Prin ce excelează această biografie? Prin faptul că oferă o lectură captivantă, o narațiune cursivă centrată asupra omului Hrușciov în raport cu realitatea care îl înconjură. Ca orice biografie reușită, cartea

⁹ William Taubman, *Khrushchev. The man, his era* (infra: *Khrushchev*), London, Free Press, 2005, 647.

se citește pe nerăsuflăte, ca un roman de care în copilărie nu te puteai despărți până la ultima pagină. Făcând o paralelă cu alte lucrări biografice din spațiul anglo-saxon care tratează istoria recentă¹⁰, volumul lui Taubman conține un plus de dinamică și de autenticitate: citindu-l, ai permanenta impresie că ești în preajma lui Hrușciiov, ca un martor secret și privilegiat al devenirii sale intelectuale și politice. Autorul reușește să fie deosebit de empatic și să transmită această stare cititorilor săi; în cartea sa, Hrușciiov apare mai viu ca niciodată, suspus aproape în permanență de-a lungul vieții sale adulte unor situații tensionate cărora reușește să le facă față cu mai mult sau mai puțin succes.

De obicei, Hrușciiov este cunoscut astăzi în principal din cauza gafelor sale diplomatice, intens mediatizate. Este vorba de atitudinea sa diplomatică insolită, uneori grobiană de-a dreptul, de duritatea și lipsa de tact cu care își aborda deseori interlocutorii, de celebrul episod petrecut la Adunarea Generală a ONU în 1960 când, infuriat că delegatul filipinez deconspirase discursul sovietic despre decolonizare indicând dominația ilegală a Moscovei asupra spațiului est-european, Hrușciiov a început să bată cu pumnii în masă, ajutându-se apoi de un pantof –, de riscurile nepermise la nivelul politicii externe (criza Berlinului sau criza rachetelor din Cuba), transformate în eșecuri usturătoare. De asemenea, în plan intern, insuccesele sale administrative și agricole se adaugă celor externe, conturând imaginea unui bufon ridicol, impulsiv, incoerent și tiranic, a cărui poziție politică devine cu atât mai greu de înțeles, transformându-se, după debarcarea sa în toamna anului 1964, într-un episod pasager din istoria sovietică.

Realitatea a fost însă mult mai complexă. Amprenta hrușciovistă asupra Uniunii Sovietice și a lumii secolului XX este incontestabilă și deosebit de profundă. Hrușciiov nu a fost, după Stalin, primul reformator sovietic autentic. Pot fi amintiți aici șeful NKVD, Lavrenti Beria sau Gheorghe Malenkov, de la ultimul Hrușciiov a preluat cu nonșalanță ideea leninistă a coexistenței pașnice și a absurdității războiului în era nucleară, având grijă totodată să îl neutralizeze politic, la fel cum procedase și cu cel dintâi. Uns cu tot felul de alifii, cum se spune, Hrușciiov a crezut în idealul leninist și a luptat sincer pentru respectarea lui. Când își șoca gazdele americane afirmând „We will bury you”, Hrușciiov credea cu sinceritate în spusele sale (care ar trebui înțelese mai degrabă în sensul „vă vom depăși” prin competiție economică și socială pașnică decât literalmente „vă vom îngropa” într-o înfruntare militară). Dovada cea mai puternică în acest sens rezidă în organizarea și coordonarea congresului XX al PCUS, unde a formulat celebra critică la adresa lui Stalin și a metodelor sale de conducere. Chiar dacă urmărirea reabilitarea victimelor comuniste ale terorii staliniste, la care Hrușciiov a contribuit din plin, „discursul secret”, instrumentalizat politic cu deosebită abilitate pentru discreditarea adversarilor, a fost până la urmă, deși limitat, interesat și incomplet, un catharsis al leninismului, inimaginabil în deceniile anterioare sub tutela apăsătoare a lui Stalin. Gorbaciiov se recunoaște franc „un copil al Congresului XX”, susținând că atmosfera de optimism reformist a erei hrușcioviste l-a influențat profund. În timpul cât a condus Uniunea Sovietică, Gorbaciiov nu a făcut decât să încerce o reactualizare a spiritului reformist al cărui gust l-a desprins în perioada tinereții (anii '50) concomitent cu o depășire a stagnării brejneviste¹¹. În lumina influenței enorme pe care a avut-o asupra lui Gorbaciiov, moștenirea politică a lui Hrușciiov capătă deci o nouă și relevantă dimensiune. În plus, să nu uităm că peste douăzeci de milioane de oameni au fost eliberați din gulaguri sau reabilitați, postum și nu numai, un amănunt pe care Roy Medvedev, cel mai important biograf rus al lui Hrușciiov, îl consideră mai important decât toate erorile acestuia¹².

Tânăr fiind, Hrușciiov nu a optat direct pentru bolșevism. Devenirea sa politică este presărată de „deviații” menșevice sau troțkiste, fapt care, combinat cu atacul împotriva lui Stalin, îl determină pe Viaceslav Molotov, impenitentul stalinist, să îi refuze calitatea de comunist autentic, recunoscându-i însă concomitent meritele organizatorice. Neputând fi considerat un revoluționar autentic, cu atât mai puțin

¹⁰ Mă refer la recente biografii ale lui Stalin și a „tânărului Stalin”, scrise de Simon Sebag Montefiore, *Stalin. The court of the red tsar*, London, Free Press, 2004, respectiv *Young Stalin*, Londra, Free Press, 2007. Impecabil și inovativ documentate, lucrările lui Montefiore nu îl aduc totuși pe Stalin la viață atât de bine pe cât o face Taubman cu Hrușciiov.

¹¹ W. Taubman, *Khrushchev*, 648.

¹² *Ibidem*.

un teoretician al leninismului, nefastul rol al lui Hrușciiov a constat în faptul că „a dezlănțuit (la nivel social, n.m.), aceleași sentimente care l-au animat în viața personală”¹³. Câtă dreptate avea Molotov! Odată aceste sentimente eliberate (credința în reformă, în „legalismul socialist”, în necesitatea abolirii fricii ca stare permanentă a societății sovietice, în câștigarea maselor înspre socialism), ele au depășit cu mult cadrul imaginat de Hrușciiov și chiar de discipolul său Gorbaciiov, concretizându-se în demantelarea sistemului sovietic însuși. Fostului lider sovietic îi făcea o deosebită plăcere să se laude, în memoriile sale, cu faptul că a liberalizat călătoriile în exteriorul Uniunii Sovietice, permițând unor artiști sovietici (pianistul Vladimir Ashkenazy sau balerina Maya Plisetskaya) să ofere reprezentații în spectacole vest-europene¹⁴.

Hrușciiov a regretat în permanență absența unei educații adecvate, pe care a pus-o pe seama permanentei sale activități politice. În secret, păstrase o teamă superstițioasă de Dumnezeu, definitorie pentru țaranul rus, deși, în ciuda originii rurale, nu a încetat niciodată să se considere muncitor, făcându-și ucenicia în acest sens la minele de cărbune din Donbass. Odată ajuns la putere, cariera sa politică poate fi divizată în două părți: cea a „bunului Hrușciiov” (aprox. 1955-8), perioada în care reușește să își elimine rivalii politici, ajungând „singur în top”, și, respectiv, cea a „răului Hrușciiov” (1958-64), când trăsăturile despotice ale personalității sale se accentuează¹⁵. O dovadă în plus a faptului că puterea corupe, iar puterea absolută corupe în mod absolut. Tocmai după 1958 au avut loc toate inițiativele sale riscante și eșuate de politică externă, cuplate cu grandioasele planuri de revitalizare a economiei, agriculturii și administrației sovietice, de asemenea lipsite de succes.

Paradoxal, consecințele reformelor hrușcioviste sunt sesizabile chiar și în debarcarea sa, consumată în octombrie 1964. În seara zilei respective, „Hrușciiov l-a sunat pe Mikoyan (membru proeminent al Biroului Politic al PCUS care s-a opus timid neutralizării sale politice, n.m.). «Sunt bătrân și obosit», a spus. «Lasă-i să aranjeze lucrurile între ei. Eu am făcut lucrul principal. Ar fi putut cineva visa să-i spună lui Stalin că nu mai este potrivit și să-i sugereze să se retragă? Nici măcar un punct umed nu ar fi rămas în locul în care am fi stat. Acum totul este diferit. Frica a dispărut, și putem discuta ca egali. *Asta este contribuția mea.* (subl.m.) Nu mă voi împotrivi (deciziei de a fi pensionat forțat, n.m.)».”¹⁶

Înzestrat cu „o memorie prodigioasă” și manifestând totodată „o profundă nevoie de a se justifica în fața generațiilor viitoare”¹⁷, Hrușciiov obișnuia să relateze în cercul său intim următoarea anecdotă despre „trei oameni aflați în închisoare: un socialist, un anarhist și un evreu umil și pipernicit – un tip semidocț numit Pinya. Ei au decis să aleagă un lider de celulă pentru a supraveghea distribuția mâncării, a ceaiului și a tutunului. Anarhistul, un tip mare și zburliț, era împotriva unui proces legitim, precum alegerea unei autorități. Pentru a-și demonstra disprețul față de lege și ordine, el a propus să fie ales evreul semidocț, Pinya. L-au ales pe Pinya.

Lucrurile mergeau bine, și atunci au decis să evadeze. Dar și-au dat seama că primul om care va trece prin tunel (săpat în prealabil, n.m.) va fi împușcat de gardian. S-au întors toți către marele și bravul anarhist, dar acestuia îi era frică să treacă. Deodată micuțul Pinya s-a ridicat în picioare și a spus «Tovarăși, m-ați ales liderul vostru prin proces democratic. Pe cale de consecință, eu voi trece primul.»

Morala poveștii este că indiferent de cât de umile pot fi originile unui om, el se poate ridica la înălțimea funcției în care este investit.

Acel micuț Pinya – sunt eu.”¹⁸ Câtă dreptate are Hrușciiov identificându-se cu „micuțul Pinya” va decide cititorul. Să sperăm însă că, la finalul cărții, acesta va înțelege și se va convinge că succesorul lui Stalin a fost, așa cum menționez în titlul recenziei, mult mai mult decât un simplu bufon politic.

Emanuel Copilaș

¹³ Felix Chuev, *Molotov remembers. Inside Kremlin politics*, Chicago, Ivan D. Ree, 1993, 662-669.

¹⁴ Edward Crankshaw, *Khrushchev remembers*, London, Andre Deutsch, 1971, 520-525.

¹⁵ W. Taubman, *Khrushchev*, 364-367.

¹⁶ *Ibidem*, 13.

¹⁷ *Ibidem*, XIV.

¹⁸ *Ibidem*, XVII-XVIII.

Stephane COURTOIS, *Comunism și totalitarism*, București, Polirom, 2011, 278 p.

Istoricul noțiunii de totalitarism pare să însemne însăși istoria ideologiei post-belice¹⁹. Dacă inițial aceasta a fost uzitată în descrierea exclusivă a fascismului și nazismului²⁰, treptat trăsăturile totalitariste ale Germaniei lui Hitler au fost alăturate statului sovietic condus de Stalin într-un mod în care critica îndreptată până nu de mult împotriva inamicilor să fie aplicabilă și foștilor aliați. Similaritățile dintre Germania nazistă și Rusia stalinistă au fost așadar generalizate și analizate sub ceea ce avea să devină paradigma totalitară, consacrată odată cu apariția faimoasei sinteze a Hannei Arendt²¹, a lucrărilor lui Zbigniew Brzezinski și Carl G. Friedrich²² și, nu în ultimul rând, datorită literaturii distopice a lui George Orwell²³. Concepute în penumbra celui de-Al Doilea Război Mondial și implicite în timpul războiului rece, ineluctabil marcate de aceste conflicte, modelele teoretice clasice ale interpretării totalitare²⁴, considerate acum prea rigide (Brzezinski și Friedrich), ori subiectiv-filosofice și prea eseistice (Arendt), au avut un impact considerabil în modul de abordare a comunismului ca și realitate politică a secolului XX²⁵. Cunosând la finalul anilor '70 o perioadă de puternică contestare

¹⁹ Vezi David Miller, coord., *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, București, Humanitas, 2006, p. 756-758.

²⁰ Fiind un termen modern, el apare pentru prima dată în dezbaterile din Italia anilor '20, unde a fost popularizat de presa democratică de cercurile catolice, și mai apoi preluat în discursul politic pentru a fi exaltate proiectele statului fascist. În accepțiunea germană, de *total* și *totalitar*, adjectivul a caracterizat inițial modul în care statele au reușit să își mobilizeze societățile în timpul primei conflagrații mondiale pentru ca, spre sfârșitul anilor '30, să fie folosit în principal de intelectuali germani antinaziști spre a incrimina regimul hitlerist. Departe de recunoașterea sa postbelică, calificativul este aparent neglijat de lumea academică anglo-saxonă, fiind popularizat totuși încă din timpul războiului, dar cu aproape exclusivă atenție acordată Germaniei naziste. Pentru istoria interbelică a termenului, vezi Michael Halberstam, *Totalitarianism and the Modern Conception of Politics*, New Haven, Yale University Press, 1999, François Furet, *Le Passé d'une illusion (essai sur l'idée communiste au XX-e siècle)*, Paris, Editions Robert Laffont, 1995.

²¹ Hannah Arendt, *The origins of Totalitarianism*, New York, Harcourt, Brace&World, Inc. 1968 (prima dată publicat în 1951).

²² Un rol similar demersului arendtian, de consolidare teoretică a totalitarismului și totodată cu un impact unic și paradigmatic în stabilirea tipului de abordare a problematicei stalinismului, a mai avut efortul comun al celor doi politologi americani, parte a centrul de studii rusești de la Harvard, expresia și „miezul” școlii totalitare americane. Vezi Michael Geyer: *Introducción-After totalitarianism, Nazism and Stalinism compared* în Michael Geyer, Sheila Fitzpatrick (eds.) *Beyond Totalitarianism, Nazism and Stalinism compared*, New York, Cambridge Univ. Press, 2009, p. 1-37, și Zbigniew Brzezinski și Carl G. Friedrich, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Boston, Harvard University Press, 1965.

²³ Puternic influențat de Evghenii Zamiatin, autor al romanului *Noi*, astăzi prea puțin amintit în discuțiile legate de literatura anti-totalitară, George Orwell a reușit prin *O mie nouă sute optzeci și patru* și *Ferma Animalelor*, mult înaintea Hannei Arendt, să depisteze principalele elemente ale funcționării unui *sistem totalitar*: colectivismul oligarhic, partidul unic și infailibil, ideologia monolitică și maniheică, determinism și teroare, oferind, așa cum observa Vladimir Tismăneanu în prefața la *O mie nouă sute optzeci și patru* ceea ce sociologii denumesc *tipul ideal* al societății totalitare. Vezi introducerea la *Noaptea totalitară*, și prefața la *O mie nouă sute optzeci și patru*, București, Polirom, 2002.

²⁴ Pe lângă Arendt, Brzezinski, Friedrich ori Orwell, pot fi desigur menționați și o serie de alți cercetători cu un rol fundamental în consolidarea acestei paradigme. Mai amintim aici doar pe Raymond Aron, pentru care totalitarismul însemna un regim cu partid unic, înarmat cu o ideologie ce îi conferea autoritatea absolută, cu un monopol dublu (monopolul mijloacelor de producție și al mijloacelor de convingere/persuasiune) și cu teroarea înrădăcinată atât în ideologie, cât și în aparatul polițienesc represiv. Vezi, Raymond Aron, *Democracy and Totalitarianism*, New York, Praeger, 1965, p. 213.

²⁵ Dacă inițial fusese folosit pentru a caracteriza fascismul și mai apoi a devenit instrumentul preferat în analiza comparativă a formelor extreme, autoritare, de dreapta și stânga, noțiunea de totalitarism a fost aproape exclusiv uzitată ulterior în caracterizarea comunismului, fie el european, asiatic ori sud-american. Vezi David Miller, *op. cit.*, Michael Halberstam, *op. cit.*, François Furet, *op. cit.*

academică²⁶, studiul totalitarismului a căpătat odată cu dispariția sistemelor de tip comunist din Europa Central-Răsăriteană și sfârșitul războiului rece o nouă amploare, conceptul și teoriile aferente cunoscând o etapă distinctă de cercetare. Motivată sau nu ideologic, această renaștere este pentru autori ca Michael Geyer o preocupare vizibilă în primul rând în cercurile intelectuale franceze care își exprimă astfel intenția de exorcizare a marxismului „târziu” ce se manifestă în rândul intelectualității lor, numindu-l printre alții și pe Stephane Courtois ca reprezentant al acestei inițiative²⁷.

Cunoscut datorită controverselor intens mediatizate din jurul *Cărții negre a comunismului*²⁸, istoricul francez relansează în *Comunism și totalitarism* o mai veche discuție din lumea academică franceză ce orbitează în jurul soluționării blocajului dezbaterii despre comunism. În acest sens, ultimul său volum reunește o serie de articole, comunicări, recenzii sau studii publicate anterior, în care este propusă o perspectivă nouă asupra originii și evoluției totalitarismului, aparent în opoziție cu tezele paradigmatiche inițiale. Responsabilizându-l pe Lenin, Courtois regăsește originile totalitarismului nu în stalinism, ci într-o serie de elemente proto-totalitare (revoluția franceză, gânditorii revoluționari ruși), coagulate de liderul bolșevic. Distanțându-se de perspectiva arendtiană, el îl prezintă pe Lenin drept creator al mișcării totalitare devenit partid-stat (totalitar) după 1917 (Partea Întâi – *Lenin inventatorul totalitarismului*), dar, similar cu clasificările anterioare²⁹, identifică elementele fundamentale ale fenomenului în ideologie, principiul partidului unic, teroarea (în masă) și monopolul distribuției. În ceea ce-l privește pe Stalin și rolul său în sistemul pus la punct de Lenin, prin reușita în stabilizarea și exportarea totalitarismului, este totuși văzut ca și „cel mai important om politic al secolului XX”, (pag. 87). Deloc surprinzător, partea a doua (*Stalin sau victoria totalitarismului*) se bazează în principal pe analiza sistemică și instituțională, pe extensia controlului statului asupra mai multor zone ale societății, pe cultul personalității, represiune și îndeosebi pe teroare. Premisa interpretării perioadei 1945-1953 este chestionabilă, autorul bazându-se și tezele pe un aparent consens istoriografic în tratarea „totalitară” a fazei staliniste a regimului sovietic, aspect puțin probabil, dacă se ține cont obiectiv de eterogenitatea, diversitatea și contradicția care definesc abordările post-1991 ale subiectului.³⁰

Pornind de la atari considerații regimul stalinist este definit în text prin trei tipuri de monopoluri: politic (fundamental), monopolul gândirii și monopolul economic, completate, în menținerea puterii, de

²⁶ Dezbaterea, care a durat până spre sfârșitul anilor '80, a avut loc cu precădere în spațiul academic anglo-saxon și i-a opus pe adepții paradigmei totalitare și cei ai „revizionismului” istoriografic și a implicat o contestare bidimensională, la nivel politic și disciplinar a curentului totalitarist (istorie socială vs. științele politice) prin reproșul adus influenței ideologice a războiului rece, simultan cu critica preponderanței modelelor de cercetare specifice științelor politice. Pentru revizionişti, URSS avea o istorie socială, încă neprezentată, chestiunile legate de gradul și natura suportului popular, natura și cauza exceselor regimului devenind astfel întrebări esențiale ale studiilor ce își propuneau să scrie istorie socială a regimului stalinist, „the history from below”. Cel mai important reprezentant al acestui curent istoriografic a fost fără îndoială Sheila Fitzpatrick. Vezi Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Berkeley: University of California Press, 1995, pp. 1-13.; Sheila Fitzpatrick (edit.), *Stalinism, New Directions*, London and New York, Routledge, 2000.

²⁷ Michael Geyer, *Introducin-After totalitarianism, Nazism and Stalinism compared*, în Michael Geyer, Sheila Fitzpatrick (eds.), *op cit.*, p. 10.

²⁸ Stephane Courtois, *Cartea neagră a comunismului*, București, Edit. Humanitas, 1998.

²⁹ Filtrat prin demersul arendtian, totalitarismul era legat și definit de majoritatea studiilor postbelice de o *ideologie totalitaristă*, la care se presupune că aderă toți indivizii, de *statul-partid unic*, condus de un dictator și organizat pe baza unei ierarhii stricte, de *hegemonia poliției secrete*, *teroarea*, *planificarea vieții economice* și de *monopolul cultural*.

³⁰ Ipoteza totalitaristă a statului sovietic este, dacă nu contestată, tot mai des evitată în majoritatea studiilor actuale, vezi Michael Beyer și Sheila Fitzpatrick (eds.), *op. cit.*; Sheila Fitzpatrick, *Stalinism, New Directions*, London and New York, Routledge, 2000; Lavinia Stan, *The American Debate over Totalitarianism: Terror*, „Arhivele Totalitarismului”, Anul III, nr. 1/1995; Victoria Isabela Corduneanu, *Noi metodologii și tematici de cercetare a istoriei totalitarismului*, „Arhivele Totalitarismului”, IX, nr. 30-31, 1-2, 2001.

binomul propagandă-represiune. Definiția este apoi extinsă la nivel sistemic, comunismul mondial fiind împărțit în trei sub-sisteme, al partidelor comuniste, al partidelor-stat comuniste și al alianțelor (p. 124), cu U.R.S.S. și partidul bolșevic, centru și motor al constructului (*Sistemul comunist mondial, criteriu de evaluare al totalitarismului*). Spre deosebire de interpretările și metaforele tradiționale, sovietizare³¹ și neo-imperialism rusesc³², expansiunea/impunerea după 1948 a modelelor sovietice este exprimată printr-o dominație (sovietică) totalitară extrateritorială, resimțită datorită aplicării unui totalitarism de mare intensitate.

În acest punct al interpretării (sub-capitolul despre destalinizare, decomunizare, detotalizare), este sesizabilă o oarecare confuzie conceptuală, mai ales când sunt folosite sintagmele de totalitarism de mare și mică intensitate, respectiv când sunt identificate două destalinizări. Mai precis, admitând existența unei schimbări după 1953 în istoria U.R.S.S. și în cea europeană, Stéphane Courtois consideră acest moment o trecere spre ipostază totalitaristă de mai mică intensitate, caracterizată de o resemnare a populației în „suportarea regimului” (pag. 129), asumată în schimbul unei scăderi a nivelului terorii și al slăbirii mobilizării și îndoctrînării. Cu toate acestea, sistemul total a continuat să fie activ până la a doua destalinizare, premergătoare de altfel prăbușirii sistemului. Argumentul persistenței totalitarismului de mică intensitate se regăsește în opinia semnatarului, în aplicarea cu succes a metodei profilactice de către instituțiile care anterior asiguraseră victoria/esența puterii lui Stalin: partidul, poliția politică, armata.

Ipotezele și argumentația propuse creează deseori în text impresia unei analize incomplete, a unei chestionări insuficient asumate a conceptelor și categoriilor folosite în reconstrucția trecutului comunist. Senzația este resimțită în partea a treia a volumului (*Comunism, crimă împotriva umanității, genocid*), unde în lipsa unei detașări față de luptele ideologice și polemicile istoriografice ale secolului trecut, este dezbătut caracterul criminal și genocidar al comunismului. Subiectul nu este unul nou nici pentru autor, nici în dezbaterile academice ori publică, caracterul de protest moral al lucrării³³ determinând inevitabil orientarea istoriei comunismului/totalitarismului aproape exclusiv pe critica discursului ideologic și a politicilor patentate de statul/statele comuniste. Influența acestei opțiuni este evidentă și în descrierea perspectivei contemporane a democrațiilor occidentale privind comunismul, a Europei de Est (atenție specială acordată României prin capitolul alocat memorialului de la Sighet), și, nu în ultimul rând, Rusiei lui Putin (*Manipularea istoriei: continuarea unei practici sovietice*). Singurele momente în care Stéphane Courtois tratează diferit tematica aleasă, adică și dinspre societate, presupus „masificată și atomizată”, sunt cele în care sunt prezentate/recenzate lucrările ce au ca obiect al cercetării jurnale intime ale cetățenilor sovietici. Merită menționată în acest sens recenzia volumului semnat de Jochen Hellbeck unde, deși descriptiv, Stéphane Courtois reușește să surprindă tezele cărții ce orbitează în jurul modului în care cetățenii statului sovietic devin participanți ai stalinismului, alocând energie voluntar și involuntar, în cultivarea valorilor sovietice și în „făurirea eului revoluționar”³⁴.

În concluzie, se poate afirma că volumul semnat de Stéphane Courtois demonstrează în primul rând că vechile și clasicele formule de analiză a comunismului prin instrumentele teoriilor totalitarismului s-au complicat, dând naștere unui nou val interpretativ „post-totalitar”, care nu ezită a-și aprecia (dar și contesta) predecesorii. Diferența față de etapele anterioare este sesizabilă pe mai multe paliere. În primul rând, războiul rece e de mult încheiat, iar inamicul lumii democratice devine

³¹ Vezi E.A. Rees, *Theories of Sovietization*, în Balázs Apór, Péter Apór și E.A. Rees (eds.), *The sovietization of Eastern Europe: new perspectives on the post-war period*, Washington, DC, New Academia Publishing, 2008.

³² Andrew C. Janos, *East Central Europe in the Modern World, the Politics of the Borderlands from Pre- to Postcommunism*, Stanford, Stanford University Press, 2000.

³³ Acest aspect poate fi ilustrat în multe părți ale volumului. Vezi întrebările cheie ale subcapitolului *Istorie și memorie* (pag. 158).

³⁴ În *Revolution on my mind*, istoricul propune o analiză a gândurilor a patru personaje, arătând pe rând tensiunea interioară și evoluția raportării lor la realitatea politică ce îi înconjură. Jochen Hellbeck, *Revolution on My Mind. Writing a Diary under Stalin*, Cambridge, Harvard University Press, 2006.

obiect de studiu, implicațiile ideologice aferente, deși actuale, fiind sesizabil diminuate. În al doilea rând, și poate cel mai important, așa cum subliniază și S. Courtois (Cap. XX. *Istoria Comunismului: Revoluția documentară*), arhivele sovietice vor fi de acum înainte accesibile cercetării. Al treilea factor îl constituie apariția unor noi mărturii oferite de statele Europei Central Răsăritene, cu o viziune proprie asupra trecutului comunist, care împreună cu elementele enunțate s-au concretizat în eforturi interpretative, ce sunt adeseori contradictorii, dar care reflectă procesul actual de circumscriere a temelor într-un spațiu intelectual mai larg și mai bogat în informații istorice.

Grigore Moldovan

Hans Erich BÖDEKER (Hrs.), *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte* (Istoria conceptuală, istoria discursului, istoria metaforei), Göttingen, Wallstein Verlag, 2002.

Pentru familiarizarea cititorului român cu preocupările istoriografiei universale de astăzi am în vedere prezentarea și interpretarea volumului intitulat *Istorie conceptuală, istoria discursului, istoria metaforelor* (Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte), al cărui editor este profesorul și istoricul Hans Erich Bödeker.

Volumul își propune să clarifice metoda și obiectivele istoriei conceptuale. El cuprinde interpretări ale semanticii istorice (germ. historische Semantik) în culturile germană, franceză și anglo-americană³⁵. Editat în seria *Göttinger Gespräche zur Geschichtswissenschaft*, volumul reunește contribuțiile mai multor autori cu direcții de cercetare diferite. Ele pot fi grupate în domeniile: Begriffsgeschichte (Reinhart Koselleck, Hans Erich Bödeker, Ulrich Ricken), analiza discursului (Jacques Guilhaumou și Mark Bevir) și istoria metaforelor (Rüdiger Zill și Lutz Danneberg).

În studiul introductiv, *Manifestări ale semanticii istorice în științele istorice* (Ausprägungen der historischen Semantik in den historischen Kulturwissenschaften), Hans Erich Bödeker semnalează insuficiența schimbului de idei dintre cele trei orientări care au cunoscut din motive, uneori subiective, o evoluție independentă. El descrie, pe scurt, ce înseamnă cele trei variante și care sunt plusurile și minusurile lor. Hans Erich Bödeker susține că în Occident, în anii '60 ai secolului trecut, era necesară o înnoire a vechii istorii a ideilor în direcția unui mai mare accent pus pe contextualizarea textelor cercetate, pe conștientizarea importanței limbii, a conceptelor și a câmpurilor lexicale în analiza istorică³⁶. Interesul asupra formării și evoluției sensului termenilor cu care limbajele operează a dus la dezvoltarea semanticii istorice și, în cadrul acesteia, a istoriei conceptuale.

Istoricul german este convins că o istorie a metaforelor ar extinde semnificativ aria de cuprindere a istoriei conceptuale. El consideră că, asemenea conceptelor, metaforele sunt puternic dependente de context, ele nu pot fi definite, ci doar interpretate, fiind deopotrivă contestate și controversate. O istorie a metaforelor ar fi complementară istoriei conceptelor. Ea este necesară pentru înțelegerea teoriei politice. Metaforele trebuie analizate în calitate de categorii interpretativă și principiu constitutiv al vorbirii și gândirii, și nu ca figuri de stil ale retoricii sau literaturii³⁷.

În cea de a doua contribuție, *Reflecții cu privire la istoria conceptuală ca metodă* (Reflexionen über Begriffsgeschichte als Methode), Hans Erich Bödeker se concentrează asupra diferenței dintre concept și cuvânt, sens, concept de bază, critica surselor. El își începe studiul cu definiția istoriei conceptuale formulată de Reinhart Koselleck, care o considera „un demers istoriografic, o istorie a

³⁵ *Semantica istorică* denumește generic direcțiile diferite ale noii orientări a cercetării istorice din spațiul francez, anglo-american și german. *Begriffsgeschichte* în Germania, *analyse des discours* în Franța, *intellectual history* sau *history of political thinking* în spațiul anglo-saxon sunt, potrivit lui Hans Erich Bödeker, variante ale semanticii istorice ce au cunoscut o dezvoltare independentă.

³⁶ Cf. Hans Erich Bödeker, *Manifestări ale semanticii istorice în științele istorice* (Ausprägungen der historischen Semantik in den historischen Kulturwissenschaften), în Hans Erich Bödeker (ed.), *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*, Wallstein Verlag, Göttingen, 2002, p. 10.

³⁷ *Ibidem*, p. 24.

aparitiei, utilizării și transformării conceptelor”³⁸. Bodeker arată că, în spațiul german, istoria conceptuală s-a dezvoltat ca o reacție împotriva relatării cronologice a evenimentelor din trecut, a scrisului istoric învechit și a istoriei ideilor, ruptă de contextul social-politic. Istoria conceptuală, continuă Bodeker, ține cont de istoricitatea limbii, dar și de istoricitatea celui care interpretează sursele, de aceea interpretarea este cea a momentului prezent. El se pronunță în favoarea convingerii lui Reinhart Koselleck, potrivit căruia istoria se bazează pe limbă și pe rolul determinant al limbii în interpretarea realității sociale. Orice experiență este obținută prin mijlocirea limbii, aceasta făcând posibilă istoria. Cele două entități trebuie însă analizate separat datorită diferenței care există între evenimentul în desfășurare și reflectarea lui în limbaj, între istoria trecută și nararea ei prin intermediul limbii³⁹.

Potrivit lui Bodeker, din perspectiva istoriei conceptuale, cuvântul și conceptul sunt entități diferite sub aspect lingvistic, semiotic și epistemologic. Cu toate că sunt în relație una cu cealaltă, ele au calități diferite. Spre deosebire de cuvinte, care pot fi definite exact, conceptele, sau „cuvintele deosebite” (besondere Wörter), concentrează mai multe înțelesuri și nu pot fi definite, ci doar interpretate. Analiza lor trebuie să vizeze relația dintre concepte în cadrul unor scheme și constelații conceptuale. Astfel, nu conceptele izolate fac obiectul istoriei conceptuale, susține istoricul, ci conceptele ca părți ale unui câmp lingvistic sau semantic, analizate sub aspectul modificărilor pe care receptarea, utilizarea și interpretarea lor le suportă la un moment dat. Analiza limbajelor social-politice vizează elemente ale trecutului, prezentului și viitorului. Este convingerea lui Hans Erich Bodeker că termenii politici nu sunt folosiți doar pentru analiza trecutului sau explicarea realității prezente, ci și pentru a „crea” viitorul. El consideră că nu conceptele se schimbă, ci modul în care ele sunt percepute și utilizate.

Reinhart Koselleck arată în studiul *Cu privire la structurile temporale ale transformărilor conceptuale* (*Hinweise auf die temporalen Strukturen begriffsgeschichtlichen Wandels*) că principiile metodologice pe care le-a formulat în urmă cu patru decenii când a fost început proiectul *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch sozialen Sprache in Deutschland* s-au schimbat permanent, iar cele de astăzi nu mai trebuie raportate la teoria istoriei conceptuale de atunci. Savantul consideră că una dintre trăsăturile pozitive ale istoriei conceptuale este „autonomia” metodologiei, în sensul că cercetătorul stabilește limitele investigației în analiza istoriei unui concept. Metoda istoriei conceptuale ar fi asemănătoare privitului prin obiectivul unei camere de luat vederi⁴⁰. Adică, pentru că analiza unui concept presupune adesea un volum mare de surse care nu pot fi investigate exhaustiv, istoricul trebuie să selecteze izvoarele cele mai relevante pentru elucidarea sensurilor conceptului vizat. Criteriile de selecție țin de motivele practice și de interesele cercetătorului. Koselleck atrage însă atenția asupra structurii temporale interne a conceptelor, care se regăsește și în cazul surselor. Rolul cercetătorului este determinant în analiza unui concept, pentru că întrebările pe care le adresează surselor diferă de la un timp istoric la altul.

Ulrich Ricken analizează în studiul *Despre relația dintre istoria conceptuală comparată și lexicologia comparată* (*Zum Verhältnis vergleichender Begriffsgeschichte und vergleichender Lexikologie*) posibilitatea aplicării lexicologiei în investigarea unor concepte caracteristice limbajelor social-politice ale iluminismului francez și german. El este convins că interesele comune ale lingviștilor și istoricilor ar trebui să pornească de la premisa că apariția, difuzarea și evoluția conceptelor au la bază îmbinarea dintre nevoia de comunicare și posibilitățile sistemului lexical al limbii la un moment dat⁴¹.

³⁸ Reinhart Koselleck, *Begriffsgeschichtliche Probleme der Verfassungsgeschichtsschreibung, in Gegenstand und Begriffe der Verfassungsgeschichtsschreibung*, („Der Staat”, Beiheft 6), Berlin, 1983, p. 15 apud Hans Erich Bodeker, *Reflecții cu privire la istoria conceptuală ca metodă* (Reflexionen über Begriffsgeschichte als Methode) ed. cit., op. cit., p. 75.

³⁹ Hans Erich Bodeker op. cit., p. 112.

⁴⁰ Reinhart Koselleck, *Cu privire la structurile temporale ale transformărilor conceptuale* (*Hinweise auf die temporalen Strukturen begriffsgeschichtlichen Wandels*), în Hans Erich Bodeker Edit., op. cit. p. 33.

⁴¹ Ulrich Ricken, *Despre relația dintre istoria conceptuală comparată și lexicologia comparată* (*Zum Verhältnis vergleichender Begriffsgeschichte und vergleichender Lexikologie*) în Hans Erich Bodeker Edit. op. cit., p. 51.

Ulrich Ricken susține că relația dintre sensurile diferitelor elemente ale lexicului participă la geneza și difuzarea conceptelor. Pentru ilustrarea acestor raporturi, el compară conceptul de iluminism în limba germană (Aufklärung) și acela din limba franceză (lumières). Concluzia la care ajunge pe baza analizei lexicologice este că diferențele dintre sensurile conceptelor se manifestă atât atunci când le comparăm pe acelea provenind din limbi diferite, cât și atunci când le analizăm pe acelea ale unei singure limbi⁴².

Jacques Guilhaumou se ocupă de *Istoria lingvistică a utilizării conceptelor prin prisma evenimentelor lingvistice* (*L'histoire linguistique des usages conceptuels à l'épreuve des événements linguistiques*), evidențiind particularitățile semanticii istorice în expresiile franceză, germană, anglo-saxonă, olandeză și finlandeză. Guilhaumou consideră necesar studiul interdisciplinar al textelor (lexicometrie, socio-lingvistică, analiza discursului, istoria conceptuală). El se referă la două lucrări: *Dictionnaire des usages socio-politiques du français contemporain* și *Dictionnaire des usages socio-politiques du français (1770-1815)*. Acestea sunt rezultatul colaborării franco-germane, în care un rol deosebit de important a jucat Reinhart Koselleck. În acest context, analiza lingvistică a textelor și istoria conceptuală se combină în mod fecund. Un alt proiect franco-german de anvergură discutat de Jacques Guilhaumou este *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich, 1680-1820*, proiect coordonat de Rolf Reihardt.

Un alt autor, Mark Bevir, discută „Rolul contextelor în înțelegere și explicație” (The role of contexts in understanding and explanation), insistând asupra deosebirilor dintre John Pocock și Quentin Skinner în abordarea istoriei intelectuale (the intellectual history) din cadrul Școlii de la Cambridge. El arată că, raportat la principiul de bază al Școlii de la Cambridge, „ideas in context”, istoricii Pocock și Skinner au perspective diferite de abordare: Pocock apreciază că sensul unui text derivă din paradigma din care el face parte, pe când Skinner susține că înțelesul unui text trebuie dezvăluit în funcție de convențiile și dezbaterile contemporane⁴³. Spre deosebire de cei doi, Mark Bevir spune că nu înțelesul textului e important, ci explicarea convingerilor privind gândirea și apariția unui anumit text⁴⁴.

În studiul *«Substructuri ale gândirii». Limite și perspective ale unei istorii a metaforelor după Hans Blumenberg* (*«Substrukturen des Denkens». Grenzen und Perspektiven einer Metapherngeschichte nach Hans Blumenberg*), Rüdiger Zill, teoretizează istoria metaforei din perspectiva semanticii istorice. La baza demersului său se află principiile stabilite de istoricul Hans Blumenberg, inițiatorul dezbaterii în jurul istoriei metaforei. Așa cum sugerează și titlul studiului, analiza metaforei nu vizează valoarea literară sau retorică a acesteia, ci aspectul său cognitiv. Interesează procesul de formare și comunicare, modul cum metafora se constituie ca o „substructură a gândirii”.

Rüdiger Zill arată că metafora este o întreagă propoziție (Satz) în interiorul căreia se regăsește un cuvânt care concentrează conținutul metaforei (Metaphernfokus). Acesta cuprinde sensurile conceptului. Spre exemplu, sensul metaforei „lumea ca un ceas” nu este acela că lumea măsoară timpul, ci că ea funcționează pe baza relației cauză-efect asemenea unui mecanism⁴⁵. În metafora „ceasul vieții”, termenul ceas are înțelesuri cu totul diferite⁴⁶. Sensurile diferite pe care conceptele le au la momente diferite sunt cele care justifică analiza metaforelor. Între adversarii istoriei metaforelor se numără Paul Ricœur. Potrivit acestuia, sistemul de asocieri care stă la baza metaforei nu este codat doar cultural, ci și regional sau chiar individual și de aceea un lexicon al metaforelor ar fi neviabil⁴⁷. Cu privire la

⁴² *Ibidem*, p. 71.

⁴³ Mark Bevir, *Rolul contextelor în înțelegere și explicație* (The role of contexts in understanding and explanation), în Hans Erich Bödeker Edit. *op. cit.*, p. 165.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 207.

⁴⁵ Rüdiger Zill, „Substructuri ale gândirii”. *Limite și perspective ale unei istorii a metaforelor după Hans Blumenberg* (*«Substrukturen des Denkens». Grenzen und Perspektiven einer Metapherngeschichte nach Hans Blumenberg*) în Hans Erich Bödeker Edit. *op. cit.*, p. 225-227.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 226.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 225.

aspectul relației dintre metafore și concepte, Rüdiger Zill consideră relevantă clasificarea realizată de Blumenberg: o primă categorie o constituie metaforele care apar acolo unde un concept potrivit încă lipsește, ea fiind numită metafore rudimente (Restbestände); cea de-a doua categorie o reprezintă metaforele absolute (absolute Metaphern), care se referă la entități mult prea abstracte și prea cuprinzătoare pentru a putea fi definite, precum lumea, viața, adevărul, propriul eu, și care se opun concentrării lor într-un concept⁴⁸.

Contribuția lui Lutz Danneberg, *Sensul și nonsensul unei istorii a metaforei* (Sinn und Unsinn einer Metapherngeschichte), comentează istoria metaforei din unghi de vedere metodologic. El consideră că la baza identificării metaforei (Identifikation) se află devierea, transformarea (Abweichung), pe care aceasta o suportă și care necesită o analiză comparată⁴⁹. Bazată pe reguli ce țin de sintaxă și semantică, comparația ar fi insuficientă, pentru că restrânge spațiul metaforelor potențiale și nu ține seama de context. Danneberg consideră contextul, pe care îl numește universul cunoașterii (Weltwissen)⁵⁰, ca fiind determinant în identificarea metaforelor pe baza studiului transformării lor. În strânsă legătură cu contextul se află modul în care o anumită propoziție este folosită cu sens metaforic sau propriu. Exemplul „Richard este un leu” arată cum, într-un anumit context, o propoziție lipsită de sensul metaforic este falsă; corespunzător, propoziția „Richard nu este un leu”, adevărată în sens propriu, poate fi folosită la fel de bine și metaforic⁵¹. Potrivit lui Danneberg, chiar și atunci când o propoziție respectă regulile gramaticale (sintactice și semantice) și este adevărată raportat la universul cunoașterii, îi pot fi atribuite sensuri metaforice. Devierea despre care autorul vorbește nu se referă la diferența dintre utilizarea unei propoziții cu sens metaforic sau propriu, ci la procesul în care se face această diferențiere.

Același autor folosește un al doilea exemplu pentru a ilustra dualitatea dintre utilizarea metaforică și non-metaforică a unei propoziții, precum și problema limitării ariei de cuprindere a contextualizării: propoziția „Hoc est corpus meum” are pentru luterani înțeles propriu, în vreme ce calvinii îi atribuie un sens metaforic.

Observații

Între criticile care se aduc istoriei conceptuale, amintim: selecția surselor, care ar fi subiectivă; dimensiunea diacronică pronunțată a cercetării, ceea ce se aplică doar analizei dicționarilor; faptul că istoria conceptuală ar analiza concepte izolate care provin cu precădere din filosofie și medii intelectuale. Istoria conceptuală se bazează pe critica izvoarelor și pe o largă contextualizare a acestora. Hans Erich Bödeker insistă asupra faptului că această metodă nu își propune să reconstruiască trecutul în forma unei „istorii totale” și nici să afle adevărul, ci să ofere o „interpretare plauzibilă” a realității istorice.

Aplicarea metodelor istoriei conceptuale în istoriografia românească ar putea contribui la desprinderea acesteia de vechea paradigmă de interpretare. Analiza conceptelor cu care limbajele social-politice au operat într-o anumită epocă nu urmărește doar interpretarea realității istorice. Pe baza celor trei dimensiuni temporale ale conceptelor (experiențe trecute, realitatea prezentului și așteptări pentru viitor), istoria conceptuală contribuie la critica societății contemporane, oferind soluții pentru evitarea suprapunerilor conceptuale și a confuziilor ce rezultă din utilizarea unor concepte care nu mai corespund prezentului. În calitatea lor de factori și indicatori ai realității istorice, conceptele sunt modelate și modelează realitatea istorică din care fac parte. Analizele vizează modul în care conceptele sunt percepute într-o anumită epocă, precum și examinarea experiențelor pe care le conțin, dar și a acelor pe care le fac posibile. Astfel, istoria conceptuală poate formula aprecieri ale modului în care conceptele influențează evoluțiile viitoare ale societății. Istoria metaforei prezintă un grad și mai ridicat de complexitate și încearcă să surprindă metafora ca un fenomen al vorbirii care are la bază substructuri ale gândirii codate cultural, în spațiu și în timp.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 230-231.

⁴⁹ Lutz Danneberg, *Sensul și nonsensul unei istorii a metaforei* (Sinn und Unsinn einer Metapherngeschichte), în Hans Erich Bödecker, Edit., *op. cit.*, p. 269.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 273.

⁵¹ *Ibidem*, p. 271-272.

Deși schimbul de idei între teoreticienii istoriei conceptuale, ai analizei discursului și ai istoriei metaforelor este încă insuficient, toți contributorii la volumul aici comentat par să fie de acord că o sinteză a celor trei direcții ar aduce un plus de cunoaștere în cercetarea trecutului. Tocmai de aceea putem spune că *Begriffsgeschichte*, *Diskursgeschichte*, *Metapherngeschichte*, coordonat de Hans Erich Bödeker reprezintă o lectură fundamentală și obligatorie cu privire la teoria semanticii istorice.

Cristian Roiban⁵²

Javier Fernández SEBASTIÁN, Juan Francisco JUAN FRANCISCO FUENTES (coord.),
DICCIONARIO POLÍTICO Y SOCIAL DEL SIGLO XIX ESPAÑOL; DICCIONARIO
POLÍTICO Y SOCIAL DEL SIGLO XX ESPAÑOL, Alianza Editorial, Madrid, 2002-2003,
772 p; 2008, 1395 p.

Studiul istoriei conceptelor în diverse limbi reprezintă o preocupare majoră a umaniștilor, sociologilor și politologilor de pretutindeni, scopul fiind dobândirea mijloacelor de lucru moderne, capabile să contribuie la conștientizarea diferențelor de limbaj în funcție de timp, de contextele geografic, politic și cultural. Istoria conceptuală este o disciplină indispensabilă celor ce profesază istoria istoriografiei și științele social-politice.

Urmărind o obiectivă evaluare a trecutului istoric, dicționarele, dar mai ales lexicoanele se numără dintre cele mai căutate instrumente de lucru necesare decodării limbajelor trecutului și înțelegerii mesajelor lor. Ele sunt utile pentru că, definind ori explicând geneza și evoluția unui cuvânt, a unei noțiuni sau a unui concept, pot indica într-un mod credibil continuitățile și discontinuitățile, respectiv înnoirile abrupte ori acelea lente ale vocabularului. Ele au menirea să dezvăluie particularitățile unei epoci, limbajele social-politice ale contemporanilor ei, ideologiile vetuste ori acelea novatoare.

În multe cazuri, acest gen de cercetare științifică nu este doar unul restitativ, ci și unul preocupat de decodarea și recodarea conceptelor, de modul cum se construiesc și se reconstruiesc limbajele în funcție de aspirațiile intelectuale și sociale, de mișcarea ideilor politice, de timp și de context. În ultimele decenii, el s-a extins în întreaga lume – a se vedea, de exemplu, activitatea impresionantă a lui History of Political and Social Concepts Group, asociind cercetători din numeroase state ale lumii și de pe toate continentele⁵³ –, probând o importanță excepțională pentru cercetarea și cunoașterea istoriilor socială, culturală și a gândirii politice. Cred că Europa Centrală și de Est are multe de câștigat prin promovarea unor demersuri științifice similare, culturile ei naționale putând beneficia și astfel de înnoiri spectaculoase, cu atât mai mult cu cât istoria conceptelor și istoria conceptuală contribuie la progresul istoriei prin reflexivitate.

Javier Fernández Sebastián și Juan Francisco Fuentes – doi eminente specialiști în istoria gândirii și a mișcării social-politice, cel dintâi profesor al Universității Țării Basce din Bilbao, cel de-al doilea, al Universității Complutense din Madrid – au coordonat și editat un amplu *Dicționar social și politic spaniol pentru secolele al XIX-lea și al XX-lea* (*Diccionario político y social del siglo XIX español și Diccionario político y social del siglo XX español*), la care au colaborat un mare număr de cercetători. Preocuparea editorilor a fost aceea de a pune în valoare, dintr-o perspectivă istorică, noțiunile și conceptele reflectând etapele modernizării lexicului social-politic spaniol. Dicționarul le cuprinde pe acelea care au făcut carieră în cultura spaniolă și care explică particularitățile politice și identitare ale lumii iberice, trimițând la modul de gândire și la comportamentele relevante ale diferitelor segmente sociale.

⁵² Student-doctorand în cadrul Școlii Doctorale de Istorie Conceptuală „Reinhart Koselleck” a Universității de Vest din Timișoara, ai cărei fondatori sunt prof. Victor Neumann și prof. Armin Heinen și al cărei director este prof. Victor Neumann.

⁵³ Pentru cele mai recente obiective ale grupului, vezi *European Conceptual History Project. Mission Statement*, în Javier Fernández Sebastián, *New Approaches to Conceptual History. Political Concepts and Time*, Cantabria University Press and McGraw-Hill Interamericana de España, Santander, 2011, p. 435-442.

Așa cum remarcă autorii, selecția conceptelor a ținut seama atât de universul lexical al timpului, de geneza doctrinelor economice și politice moderne, precum și de influențele externe grație cărora acestea au pătruns în limbajele și în cultura spaniolă a secolelor al XIX-lea și al XX-lea. Neologisme precum liberalism, socialism, absolutism, criză, democrație, progres, progresist, proletariat, reformă, regenerare, reprezentare, republică, dau seamă asupra conexiunilor cu alte lumi decât aceea spaniolă; asimilării unor termeni de referință; timpului încorporării lor și a aceluia în care are loc modernizarea Spaniei. *Diccionario...* propune „biografia” celor mai de seamă termeni, noțiuni sau concepte, urmărite în interrelaționarea lor (la sfârșitul prezentării fiecărui concept sunt semnalate acelea înrudite), astfel încât să poată fi înțeleasă evoluția sinuoasă a semnificației, circumstanțele istorice care le-au generat și modul în care ele pot fi considerate contribuatoare la afirmarea curentelor ideologice distincte, respectiv a unor școli de gândire (*Diccionario político y social del siglo XIX español*, p. 13-14).

Articolele sunt relativ scurte, bine redactate și structurate, cuprinzând informații istorice relevante; o perspectivă critică asupra metamorfozelor gândirii politice a timpului modern; descrieri și comentarii asupra ideologiilor dominante în Spania secolelor al XIX-lea și al XX-lea, fără a le ocoli pe cele ce au generat regimurile extremiste. Trimiterile la textele fundamentale ale culturii spaniole, cu deosebire la acelea literare și istoriografice, contribuie la o prezentare suplă și riguroasă. Astfel, cititorul beneficiază nu doar de o excelență familiarizare cu istoria Spaniei, de o descriere a ei prin intermediul limbajelor îndatorate conceptelor-cheie, dar și de o evaluare critică, rațională, bazată pe texte de epocă și pe o bibliografie științifică de ultimă oră.

Concepte precum cultură, știință, educație, libertate, burghezie, capitalism, națiune, revoluție, romantism, suveranitate, istorie, patrie, asociere, autonomie, funcționar, guvern, individualism, ideologie, internaționalism, masonerie, muncă, opinie publică, parlamentarism, partid, politică demonstrează drastica înnoire lingvistică și conceptuală, dinamica socială și politică probând transformările vocabularului social-politic și cultural al Spaniei. În realitate, studiul vocabularului are scopul de a arăta cât mai adecvat cu putință modul în care o nouă lume, folosind noi concepte și dezvoltând noi limbaje se insinuează în locul celei vechi, subminându-i credibilitatea. E vorba de o lume ce, pornind de la trecut, se interoghează, se studiază, se reconstruiește pe sine.

Decodarea conceptelor amintite, dar și a sinonimelor lor, contribuie la reorganizarea bagajului teoretic în funcție de acumulările de până acum și de perspectiva pe care ne-o oferă astăzi științele umaniste. De exemplu, descriind conceptele de patrie, națiune, naționalism, autorii disting semnificațiile lor diferite de la o epocă la alta, examinează sensurile multiple dobândite în contextul mișcărilor de emancipare, respectiv în momentele tragice ale istoriei Spaniei și ale istoriei Europei. Majoritatea sensurilor dobândite de numitele concepte identitare sunt tributare nu doar politicii, cât mai ales particularităților culturale și fenomenelor sociale din Peninsula Iberică. În pofida influențelor și a împrumuturilor occidentale stimulând și dinamizând schimbarea mentalităților spaniole, sensul lor nu este excesiv de diferit de acela imprimat în culturile din alte regiuni europene. În contextul în care limbajele identitare primesc noi conotații de la un deceniu la altul – transformarea sub ochii noștri a statului național într-unul european pretinde perspective înnoitoare –, o cunoaștere a noțiunilor și a conceptelor definitorii îmi pare obligatorie pentru orice istoric, politolog, sociolog sau filozof.

De la patriotismul întemeiat pe apartenența la un grup etnonațional și la o singură limbă, la patriotismul constituțional, „el patriotismo de la constitución”, în cultura spaniolă s-a petrecut o transformare pozitivă a noțiunii de patrie (*op. cit.*, p. 865). Tocmai această temă, una controversată, conținând neașteptate capcane rezultate din noțiuni și limbaje ambigue, din relația lor cu felurite segmente sociale, este amplu dezbătută în numeroase din articolele publicate în *Diccionario...* Reflectarea evoluției conceptului de națiune, decodarea proiectelor naționale, definirea caracterului identitar al Spaniei în funcție de diverși timpi istorici sunt demersuri salutare pe care *Diccionario...* editat de Javier Fernández Sebastián și Juan Francisco Fuentes le explică în temeiul unei documentări solide și al unei teoretizări plauzibile (*op. cit.*, p. 859-853). Un demers similar (fără vreo legătură cu ideea de dicționar) l-am făcut în urmă cu un deceniu, atunci când evidențiasem comparativ istoria noțiunilor românești de neam, popor și națiune și când am încercat – asumându-mi riscul unui pionierat în culturile istorică și politologică din România și din Europa de Est-Centrală și refăcând traseul meandrat al acestor concepte, urmărind cum au marcat deopotrivă cultura de masă și cultura

competitivă, respectiv gândirea identitar-politică din secolele al XIX-lea și al XX-lea (Victor Neumann, *Neam, Popor sau Națiune. Despre identitățile politice europene* (Editura Curtea Veche, București, ediția I, 2003; ediția a II-a, 2005; vezi și ediția în limba engleză, *Conceptually Mystified. East-Central Europe Torn Between Ethnicism and Recognition of Multiple Identities*, Editura Enciclopedică, București, 2004).

Prin decodarea unor noțiuni și concepte ce marchează limbajele secolelor al XIX-lea și al XX-lea precum cenzură, corupție, criză, civilizație, chestiune socială, dictatură, economie politică, elite, ecologism, emigrație, fascism, federalism, guvern, identitate, intelectual, justiție, laicism, masă, marxism, memorie istorică, mișcare națională, naționalism catalan, naționalism spaniol, terorism, totalitarism, utopie, etc., autorii dicționarului spaniol nu au urmărit realizarea unui repertoriu conținând definiții univoce, ci, îndeosebi, semnalarea modului în care istoria poate fi abordată sau interpretată. Este limpede că nu există definiții ideale, ci mai degrabă numeroase contradicții îndatorate în principal schimbărilor semantice, noțiunile politice fiind adesea obiectul polemicilor (*Diccionario politico y social del siglo XX español*, p. 31). Contribuția constă în descoperirea experienței ascunsă în limbaje, de unde și importanța clarificării noțiunilor și categoriilor. Cu alte cuvinte, semantica istorică vine în întâmpinarea cercetătorului interesat să dezvăluie cele două resurse ale politicilor moderne, limbajul și timpul. Referințe constante și precise, conceptele formale ar putea fi aplicate sistematic în analiza textelor istorice, politice, juridice și sociologice (*op. cit.*, p.35). Chiar și așa, cei doi editori sunt de părere că oamenii politici și intelectualii sunt mereu nemulțumiți în fața limbii, fapt care explică rostul construirii pas cu pas a unei istoriografii mai reflexive, mai puțin dogmatice, mai puțin condiționate ideologic și mai deschise la discuțiile critice asupra propriilor ei limite și fundamente (*op. cit.*, p.37).

Ceea ce și-au propus Javier Fernández Sebastián și Juan Francisco Fuentes a fost realizarea unui instrument de lucru necesar vieții academice. În pofida mozaicului de noțiuni și concepte, intenția a fost aceea de a contribui la clarificarea limbajelor politice spaniole din secolele al XIX-lea și al XX-lea. Autorii au urmărit evidențierea occidentalismelor sau a europeismelor (incluzând aici și euro-americanismele), refăcând, fie și fragmentar, vocabularul lumii occidentale de pe cele două maluri ale Atlanticului. Eliberarea de o filosofie a istoriei care nu are legătură cu practica istoriografică – fapt adesea remarcat și de Reinhart Koselleck⁵⁴ –, precum și de marile narațiuni abordând națiunea, emanciparea proletariatului sau cultul identității colective, prilejuiește afirmarea unei istoriografii mai critice și totodată mai modeste, dar care răspunde mai bine necesităților cititorului contemporan (*op. cit.*, p. 37).

În cazul Europei, accentul e pus pe interferențe și pe împrumuturi lingvistice, încercând să demonstreze cât de semnificative au fost inovațiile semantice în statuarea punților de legătură dintre diversele zone geografice ale continentului și ale mapamondului. Editorii insistă pe modalitățile de investigare ale trecutului și pe relația acestuia cu viitorul. În realitate, conceptele politice au devenit o problemă istorică, ele fiind deopotrivă o problemă a timpului nostru. Prin urmare, e firesc să ne intereseze semnificația și evoluția lor, schimbările de sens îndatorate timpului și contextului cultural-geografic sau administrativ-statal. De aici și atracția pentru o istorie conceptuală a timpului prezent.

În concluzie, *Diccionario...* e dedicat cunoașterii culturii social-politice spaniole din secolele al XIX-lea și al XX-lea și își are particularitățile sale în raport cu cercetări similare din alte spații. Chiar dacă ideea și argumentele Lexicon-ului german (*Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, 7 volume +2 volume de Indici, 1972-1997, al cărei principal editor-coordonator a fost Reinhart Koselleck) sunt adesea invocate ca fiind pilduitoare, editorii lui *Diccionario...* nu și-au propus o construcție similară. Ceea ce este însă mai mult decât meritoriu în cazul lor și al contributorilor la cele două volume din dicționarul politic și social spaniol dedicat secolelor al XIX-lea și al XX-lea este că acoperă un gol imens în cunoașterea noțiunilor și a

⁵⁴ Numeroase comentarii și polemici de acest fel au avut loc cu ocazia colocviului organizat la Sofia în anul 2002, dedicat operei lui Reinhart Koselleck, colocviu organizat și coordonat de profesorul Ivaylo Znepolski și de Maison des Sciences Humaines din capitala Bulgariei.

conceptelor, a limbajelor și fac posibile reconstituirile istorice pe baze mai bine construite. În al doilea rând, acordă interes explicării și conceptualizării istoriei și politicii, accentuând rolul studiilor multi- și interdisciplinare fără de care nu se poate progresa în domenii precum istoria, lingvistica, filozofia, politologia, sociologia, în înțelegerea evoluțiilor contradictorii ale omului. În fine, din articolele publicate în cele două volume rezultă utilitatea rescrierii periodice a istoriei, una pe care am invocat-o și în *cazul românesc* în studiul ce prefățează volumul ce l-am editat împreună cu Armin Heinen, *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice* (Editura Polirom, Iași, 2010, p. 11-35).

Pe de-o parte, editorii și colaboratorii lui *Diccionario político y social* au fost motivați de rostul profund al înnoirii metodologice; pe de altă parte, ei au considerat – și cred că au procedat foarte bine – că explicarea chiar și rezumativă a evoluției noțiunilor și conceptelor ce se regăsesc adesea în limbajele social-politice de ieri și de astăzi din Spania este obligatorie. Odată dezvăluite, ele reflectă continuitatea și discontinuitatea cultural-istorică și social-politică, pendularea între tradiție și inovație, schimbările de paradigmă.

Victor Neuman